

PÉCSI EGYHÁZTÖRTÉNETI MŰHELY 3.

**KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOM
A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A 17. SZÁZADBAN**

Kiadja a Történészceh Egyesület és a
META-Egyesület
7624 Pécs, Szent István tér 17.
7635 Pécs, Szurdok dűlő. 3/E. 1/3.

Jelen kötet a 2017. szeptember 28–29-én rendezett
egyháztörténeti konferencia előadásainak szerkesztett változata.

A kötet megjelentetését az NKA támogatta.

A borítón Pázmány Péter kazulája látható.
A fotót az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár
szíves engedélyével közöljük.

A kötetben található térképeket Nagy Béla készítette.

A kötetet szerkesztette:
VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR

ISBN 978-615-00-3262-7

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Csibi Norbert, Varga Szabolcs

Pécs, 2018

TARTALOM

Előszó	9

Főpapság és „egyházi középréteg”

Tusor Péter: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek	13
Fazekas István: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században	49
Molnár Antal: Katolikus egyházi középréteg a Magyar-Horvát Királyságban a 17. században	67
Tóth Tamás: A megújulás szolgálatában	93
Tüskés Anna: Magyarországi klerikusok felsőfokú tanulmányai a 17. században	121

Szerzetesség a 17. századi Magyar Királyságban

Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség	143
Varga Imre Kapisztrán OFM: A ferences élet keretei a 17. századi Magyarországon	169
Kádár Zsófia: Jezsuitán a 17. századi Magyar Királyságban	183

Alsópapság a 17. századi Magyar Királyságban

H. Németh István: A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban	241
Végh Ferenc: Katolikus lelkipásztorok a dunántúli végvárvárosokban a 17. század második felében	261
Mihalik Béla Vilmos: Az egri egyházmegye alsópapsága a 17. században	283

A katolikus művelődés szervezői és szereplői

Tóth Gergely István: Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben	297
Maczák Ibolya: Főpapi műveltség a 17. században Illyés András prédikációinak tükrében	315
Bartók István: "A tanítás édesítése és ékesítése"	329
Farmati Anna: A licenciátusok eszköztárából	337
Gábor Csilla: Katolikus devóciós gyakorlatok a 17. században	355
Névmutató	369

KÁDÁR ZSÓFIA

JEZSUITÁK A 17. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

AZ OSZTRÁK RENDTARTOMÁNY TAGJAI A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOMBAN*

Kérdésfelvetés

A bécsi béke megkötésekor a Magyar Királyság elitje még aligha sejtette, hogy a 17. századot a történeti emlékezet a „katolikus megújulás” századaként fogja számon tartani. Az utóbbi évtizedekben mint a „konfesszionalizáció”, „felekezeti képződés” korszakát vizsgálta a történettudomány a 17. századot: az újkori keresztény felekezetek intézményesülését, a középkori vallásosság és az egész társadalom átfelműködését.¹ A katolikus egyházat érintő, a Trienti Zsinat (1545–1563) nyomán kibontakozó megújulásban Európa más részeihez hasonlóan Magyarországon is kulcsszerepe volt a szerzetesrendeknek, közöttük az „új típusú”, „szabályozott papi rendként” jellemezhető Jézus Társaságának.² A ferences, kisebb részben a pálos rend mellett a jezsuiták voltak jelen a legnagyobb intézményrendszerrel és létszámban: középfokú iskoláik és kiterjedt lelkipásztorkodásuk révén a társadalom széles rétegeire hatottak.

* A szerző a „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” című, NKFIH K 116116. sz. projekt tudományos munkatársa.

¹ A felekezeti képződés modelljéről és kritikáiról lásd újabban: HERSCHE, Peter: *Muße und Verschwendung. Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*. Bd. I. Freiburg–Basel–Wien, 2006. 55–63.; BALÁZS Mihály: *Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció*. Korall 57. (2014) 5–26.; KÁRMÁN Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest, 2011. 12–19., MIHALIK Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest, 2017. 13–19.

² Vö. újabban: SIPTÁR Dániel: *Szerzetesség a 16. századi Magyarországon*. In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Szerk. VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár. (Seria Historiae Diocesis Quinqueecclesiensis XVII.) Pécs, 2017. 233–251.

Kik voltak ezek a rendtagok? – Hogy milyen elvárásoknak kellett (volna) megfelelniük, azt a soproni jezsuita rendházat alapító Draskovich György győri püspöknek (1635–1650) a rezidencia élére kiszemelt, de Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) által Nagyszombatban visszatartott magyar jezsuitához, Dobronoki Györgyhöz (1588–1649) címzett levélrészlete is sugallja. Ebben Draskovich ellenezte a rendház üres előjárói tisztségére kiszemelt birodalmi német származású rendtag, Christophorus Wilpenhoffer (1597–1671) kinevezését,³ „mert ő a mi dolgunkat, es hazánkat, nemzetünket nem tudgya, nem chak a Soproniakkal, de a körül valo magyar nemes emberekkelis nyajaskodni szükséges, es a föld csinnyat tudni”.⁴

Elemzésem célja áttekintést adni a kutatás jelenlegi fázisáról:⁵ hányan és kik szolgáltak a Jézus Társasága tagjaként a 17. században a Magyar Királyság területén? Előjáróban (1.) a jezsuita intézményrendszer és a rendi fokozatok (rendtagtípusok) rövid jellemzésére, a fogalmi tisztázásra törekszem. Másrészt (2.) az 1600–1700 között a Szent Korona országaiban (ide értve a horvát–szlavón területeket, az Erdélyi Fejedelemséget és a hódolt országrészt is) működő mindösszesen 2484 rendtag rövid jellemzésére teszek kísérletet (létszám-bővülés, megoszlás rendtagtípusok és nációk szerint). (3.) Ezen belül részletesebb, úgynevezett prozopográfiai módszerrel vizsgállok egy választott mintát: a kezdetektől (kb. 1626-tól) 1671-ig három nyugat-magyarországi rendházban, Pozsonyban, Győrben és Sopronban szolgáló összesen 735 jezsuita rendtagot; segítségükkel mintegy „ablakot nyitva” a korabeli Magyarországon, illetve az osztrák rendtartományban tevékenykedő rendtagok összességére. Végül (4.) összegzőképpen a nyugat-magyarországi és az országos minta egymáshoz való viszonyát teszem mérlegre.

³ *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. L.*, I. (1551–1600). II. (1601–1640). III. (1641–1665). IV. (1666–1683). V. (1684–1699). VI. (1700–1717). Coll. et ed. LUKÁCS, Ladislaus. Romae, 1978–1993. (a továbbiakban: Cat. I–VI.) II. 789–790.

⁴ Draskovich György győri püspök levele Dobronoki Györgyhöz (1636. szept. 25., Sopron) Originales literae circa Collegium Soproniense 1639. Soproni Evangélikus Levéltár, I. 20. 185–186. Dobronokiról, soproni tevékenységéről lásd MÉSZÁROS Klára: *Dobronoki György. Egy jezsuita a XVII. századból. Jezuit iz 17. stoletja*. Lendva, [2004.]; KÁDÁR Zsófia: *A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1636–1640): Dobronoki György SJ superiorisége*. 1. rész. Soproni Szemle 65. (2011/4) 381–402. 2. rész. Soproni Szemle 66. (2012/1) 54–70.

⁵ Tanulmányom nagyban épít disszertációm vonatkozó fejezetére: KÁDÁR Zsófia Klára: *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron)*. Doktori disszertáció. ELTE BTK TDI. Budapest, 2016. 137–167.

Jezsuita intézményhálózat, rendi fokozatok és rendtagállomány az osztrák rendtartományban

A Magyar Királyság területe a korszakban mindvégig az osztrák jezsuita rendtartományhoz tartozott. Az osztrák provincia a Német-római Birodalom területén felállított rendtartományok között az alsó-rajnai és a felső-német tartományokat követte, 1563-ban önállósult.⁶ A Társaság 1773. évi felosztásáig a legfontosabb területi változáson 1623-ban esett át, amikor a cseh–morva és sziléziai rendházakból megalakult az önálló cseh provincia. Önálló magyar rendtartomány a korszakban nem jött létre.⁷ Lippay György esztergomi érsek (1642–1666) kezdeményezésére ugyan az 1655. és 1659. évi országgyűléseken is kísérlet történt a Társaság magyarországi birtokképeségét tiltó 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikk eltörlésére, és az egyidejűleg Bécsben ülésező provinciagyűlések a szétválást többször kérvényezték, de a provincia megosztása elmaradt, főként mert az ellenkezett a Habsburg uralkodók érdekeivel.⁸ A Magyar Királyság és az osztrák örökös tartományok közül az osztrák főhercegség, a passauai püspökség egyházi birtokai és Belső-Ausztria egésze tehát egyetlen rendtartományt alkotott, amely Bécsből irányított intézményrendszerrel és egységes rendtagállománnyal működött.

A jezsuita intézményhálózat négy különböző elemből állt. A *domus professák* a négyfogadalmas rendtagok rendházai, kizárólag adományokból fenntartott lelkipásztori–missziós központok voltak. Bár a rendalapító ezt szánta alapvető intézménytípusnak, az 1550-es évektől az oktatási feladatokra alkalmasabb kollegium (*collegium*) intézménye került előtérbe. Ez biztos alapítvánnyal, állandó

⁶ MÜLLER, Michael: *Die Jesuiten (SJ)*. In: *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholischer Reform 1500–1700*. Bd. 2. Münster, 2006. 194–195.

⁷ Az osztrák rendtartomány létrejöttéről lásd Cat. I. 1*–10*. A cseh rendtartomány önállósulásáról lásd uo. II. 2*–3*. és Kovács Eszter: „Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószólója...” *Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig*. (Művelődéstörténeti Műhely. Monográfiák 2.) Budapest, 2015. 54–56. Az önálló magyar rendtartomány létrejöttének kudarcáról: Lukács László: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.) Szeged, 1989.

⁸ A kérdésről bővebben lásd KÁDÁR: *Jezsuita kollégium i. m.* 27–53.

jövedelemmel vagy birtokokkal rendelkezett; megfelelő épületei és gyakran saját temploma volt, illetve (teljes) gimnáziummal, olykor akadémiával, egyetemmel is össze volt kapcsolva.⁹ A kollégiumokhoz tartozhattak noviciátusok vagy próbaházak, illetve önálló intézményekként konviktusok és papi szemináriumok is. A rezidenciák (*residentia*) a kollégiumoknál kisebb, könnyebben felszámolható házak voltak. Ezeket vagy „megkezdett kollégiumként” a leendő kollégium előzményének tekintették (ilyen volt például 1636–1650 között az előbb említett soproni rendház is); vagy pedig a kollégiumalapítás anyagi feltételeinek híján kevesebb rendtaggal (és olykor kisebb iskolával) bíró állandó missziós állomásként működtek (például korszakunkban a győri kollégium kötelékében a komáromi rendház). A legmobilisabbak a 2–4 fős állandó (*missio stabilis*) vagy az 1–2 fős mozgó missziós állomások (*missio vaga*) voltak: kisebb településeken, felvonuló hadseregek mellett, esetleg főúri, nemesi udvarokban szolgáló rendtagokkal.¹⁰

Az intézményhálózat bővüléséről az osztrák rendtartomány Lukács László által közzétett éves személyi katalógusai (provinciakatalógusok) alapján alkothatunk képet.¹¹ A provinciában a bécsi *domus professa* 1625. évi megalapítása után nem alakult újabb négyfogadalmas ház, ez lett a központ. A 17. században a kollégiumhálózat nagyarányú bővülése adta az intézményi fejlődés javát. 1612-ig az osztrák örökös tartományok területén Bécs, Grác, Laibach és Klagenfurt; a cseh korona országaiban Prága, Olmütz, Brünn, Krumlau, Komotau és Neuhaus; a Magyar Szent Korona országaiban pedig Nagyszombat, Kolozsvár, Vágsellye és Zágráb városában jött létre kollégium. A cseh–morva rendházak kiválása után, főként II. Ferdinánd uralkodása (1619–1637) idején a rendházak száma jelentősen nőtt, 1671-re pedig

⁹ A jezsuita rendház-típusok korai fejlődéséről, különösen a kollégium intézményének kialakulásáról és szabályozásáról lásd LUKÁCS, Ladislaus: *De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis (1539–1608)*. Archivum Historicum Societatis Iesu 29. (1960) 189–245.; 30. (1961) 3–89.; illetve ennek nyomán magyarul: KÁDÁR Zsófia: *A jezsuita kollégium mint intézmény fejlődése a 17. század elejéig*. In: Helytállás. A XII. Eötvös Konferencia Történeti Ülésének tanulmányai. Szerk. László Gábor – TORONYI Alexandra. Budapest, 2012. 193–214.

¹⁰ A rendház-típusokról összefoglalóan lásd még: MOLNÁR Antal: *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)*. In: *Uő: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. (TDI Könyvek 8.) Budapest, 2009. 147–186., itt: 167–168. (111. j.)

¹¹ Cat. I–V., kül. I. 9*–10*. és 41*. utáni térképvázat (Tabula geographica provinciae Austriae S. I. 1551–1600), illetve II. 3*–6*. Továbbá az 1773. évi állapotról: SZILAS, Ladislaus: *Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773*. Archivum Historicum Societatis Iesu 47. (1978) 95–158., 297–349.

már huszonegy kollégium működött, amelyből öthöz egyetem vagy akadémia is tartozott, továbbá volt két újoncház (Bécs, Trencsén), egy tertia probációs ház (Judenburg), tizenhárom rezidencia és tizennégy stabil missziós állomás.¹²

A másfél évtizeddel későbbi, 1685-ben készített felmérés nem mutatott érdemi bővülést,¹³ ám a török kiűzése után az intézményhálózat és (amint alább majd látni fogjuk) a személyi állomány is látványos gyarapodásnak indult. 1700-ban a bécsi *domus professa* mellett már huszonöt kollégium állt fenn (újak: Bécsújhely, Kőszeg, Lőcse, Varasd); az akadémiák, egyetemek száma nem változott, ahogy a bécsi és trencsényi újoncházak jogállása sem, de már két kollégiumban is működött tertia probációs ház (Leoben, Győr).¹⁴ Figyelemre méltó a rezidenciák és missziós állomások számának növekedése és térbeli átrendeződésük. A jezsuiták az újonnan visszafoglalt országrészen fontos hídfőállásokat szereztek: e területre (illetve Erdélybe) koncentráldott a tizenkilenc missziós állomás, míg a tizenhat rezidenciából Buda, Eger és Esztergom voltak a legfontosabb új alapítások.¹⁵

A Jézus Társaságán belül nemcsak a rendházak, hanem a rendtagok jogállása is különbözik, szigorú belső hierarchiát követ. Elkülönülnek a (I.) pap (*patres* más-ként *sacerdotes*) és (II.) laikus rendtagok (*coadiutores*), illetve a (III.) még novíciusi vagy tanulmányi éveiket végző tagok (*novitii, scholastici*).¹⁶ (I.) A pappá szentelt rendtagok két csoportra oszlanak: a négyfogadalmas, professzus tagokra (*professi quatuor votorum*), akik a Társaság elitjét adják, illetve a pappá szentelt „lelki segí-

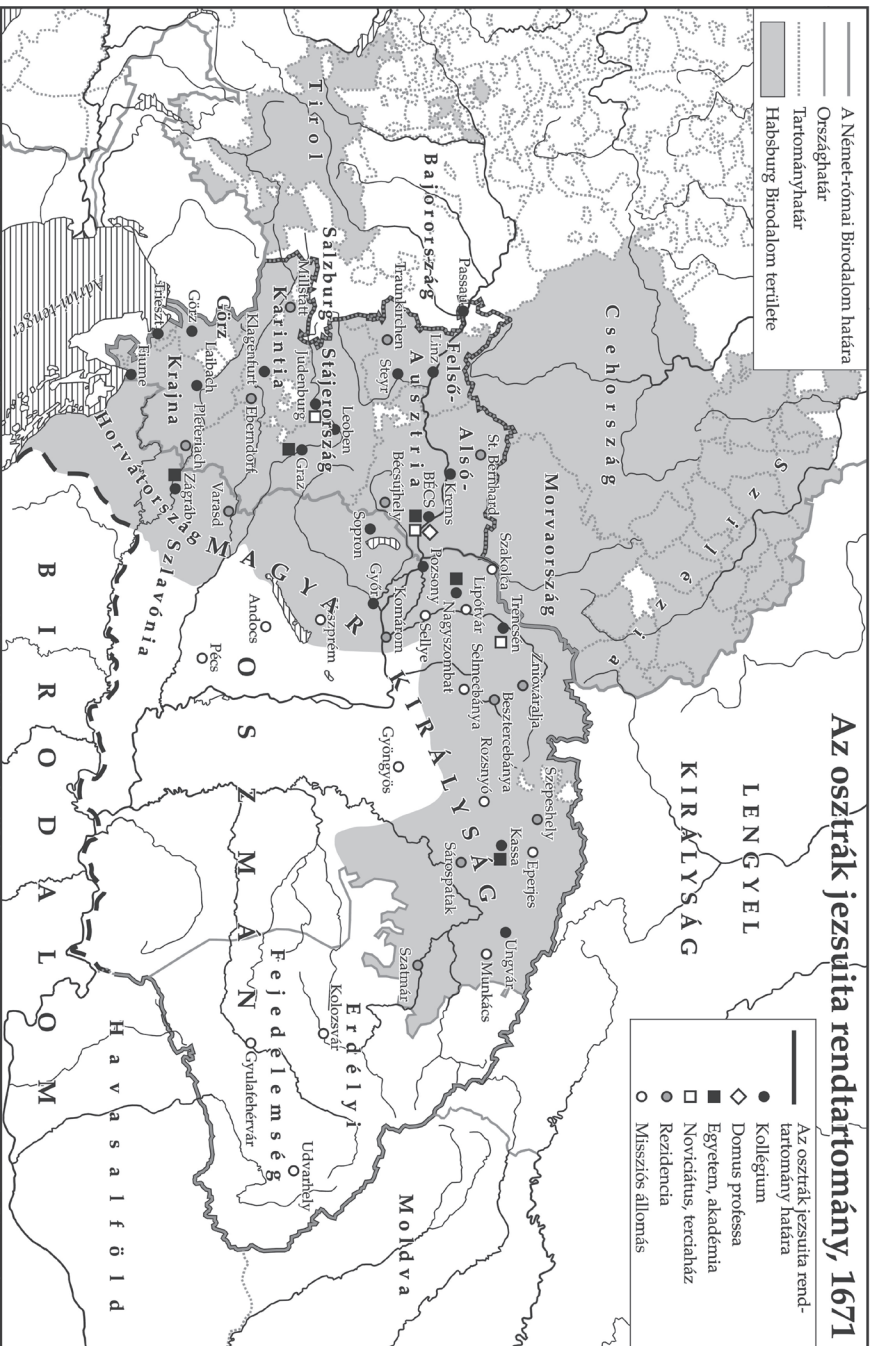
¹² Vö. Cat. IV. 238–290.

¹³ Ugyanannyi kollégium működött: négy egyetemmel vagy akadémiával (Bécs, Kassa, Nagyszombat, Zágráb), a judenburgi tertia probációs házzal, a leobeni kollégium repetensképzéssel, a trencsényi kollégium (a polgárháborús viszonyok miatt ideiglenes megszakításokkal) noviciátussal összekapcsolva tevékenykedett, Bécsben továbbá önálló intézményt alkotott a *domus professa* és a Szent Anna-noviciátus is. A rendtartományban létezett még 12 rezidencia és 8 stabil missziós állomás. Vö. Cat. V. 45–89.

¹⁴ Utóbbinak 17. századi előzményeiről lásd KÁDÁR Zsófia: *A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia probációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században*. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. ARATÓ György – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 475–493., itt 485–493.

¹⁵ Cat. VI. 1–55.

¹⁶ A Társaságba felvettek csoportjairól lásd *Institutum Societatis Iesu. Vol. II. Examen et constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum*. Florentiae, 1893. (a továbbiakban: Institutum) 2. (Examen, cap. I. 7–11.)

A térképet tervezte: Kádár Zsófia

tőkre” (*coadiutores spirituales*). (II.) A laikus rendtagok, azaz „világi segítőtestvérek” (*coadiutores temporales*) a rendházak működéséhez szükséges kétkezi munkát végezték. (III.) Végül a rendi szabályozás külön kategóriába sorolja a novíciusi próbaidőt végző (*novitii*), illetve az azt már befejezett, de még pappá nem szentelt és utolsó fogadalmat nem tett, skolasztikus rendtagokat (*scholastici*).

A papi hivatást érző jelöltek előtt összességében akár közel húsz évnyi képzési, felkészülési idő állt végleges fogadalmaik letételéig. A kétéves novíciusi próba-időre tizennégy évnél fiatalabb férfit nem vettek fel, fogadalomra huszonöt évnél fiatalabbat nem bocsátottak.¹⁷ A gondosan kiválasztott jelölteknek az első próba-év alatt hatféle próbatételben kellett helytállniuk, amelyek közül a legfontosabb az egyhónapos ignáci lelkigyakorlat elvégzése volt (úgynevezett első próbáció).¹⁸ A novíciusok emellett imádsággal, elmélkedéssel, a Rendalkotmány és rendtörténet tanulásával illetve kétkezi (házi)munkával töltötték idejüket.

A noviciátus második éve (második próbaév) után a jelöltek letették a szegénység, tisztaság és engedelmisség egyszerű, hármas fogadalmát (második próbáció).¹⁹ Az ezt követő hosszabb tanulmányi időszak alatt a skolasztikus megszerzte a papi és szerzetesi hivatáshoz szükséges elméleti és gyakorlati tudást. A Társaság valamely egyetemén végezték el a három éves bölcséleti képzést, majd jellemzően 1–3 úgynevezett magiszterév (gimnáziumi tanári vagy missziós szolgálat) következett. Végül tehetsége szerint minden jelölt kettő, négy vagy hat évet hallgatott teológiából,²⁰ e tanulmányokat pedig a pappá szentelés zárta le.²¹

A legtöbb rendtag ezután néhány évet valamely rendházban töltött gimnáziumi-

¹⁷ Institutum 32. (Constitutiones, prima pars, cap. III., declarationes K.)

¹⁸ Harmincnapos (ignáci) lelkigyakorlat, egy havi kórházi szolgálat, egy havi kolduló zárandokút, egyszerű és alantasnak tartott házimunkák végzése a rendházban, katekizmusoktatás, illetve (pappá szentelt jelölt esetén) templomi igehirdetés és gyóntatás. Institutum 10–11. (Examen, cap. IV. 10–15.); Őry Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei*. (Pázmány Péter Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5.) Piliscsaba, 2006. 59.

¹⁹ Institutum 21. (Examen, cap. VII. 1.)

²⁰ Institutum 64–65., 76. (Constitutiones, quarta pars, cap. VI. 4–8.; cap. XII. 1.) Vö. Őry: *Pázmány... i. m.* 104–108. — Aki csak a két éves, ún. kazuista kurzust (*casuistica*) végezte el, az elsősorban a gyakorlati lelkipásztori ismereteket sajátította el, ami nem volt elegendő a negyedik fogadalom letételéhez. A teljes teológiai kurzus négy éve után a legtehetségesebbek még két évig tanultak, doktori fokozatot szereztek.

²¹ Institutum 64., 69. (Constitutiones, quarta pars, cap. VI. 3.; cap. VIII. 2.) Vö. Őry: *Pázmány... i. m.* 131–133.

umi tanári, lelkipásztori vagy misszionáriusi szolgálatban. Ezt követte a renden belüli hosszas felkészülési idő utolsó szakasza, az úgynevezett terciaév. A féléves lelki elmélyülésből és féléves aktív lelkipásztori-missziós munkából álló, a lelki és fizikai „állóképesség” mérésére szánt időszakot zárta le az önfelajánló (utolsó) fogadalom. Ennek célja, hogy a tagok a maguk részéről örökérvényűen elköteleződjenek a Társaság mellett.²² A tanulmányaik és hivatástudatuk alapján kiemelkedő jezsuita papok ekkor tették le negyedik fogadalmukat, amellyel a missziós küldetésük tekintetében a pápához való feltétlen hűséget vállalták. Ezt ünnepélyes fogadalomnak, az ezzel rendelkező tagokat négyfogadalmas rendtagoknak nevezzük, akik negyedik fogadalmukkal a Társaságon belüli vezető tisztségekre is alkalmassá váltak. Az ünnepélyes, negyedik fogadalomra nem bocsátott rendtagok is a terciaév végén tették le hármas, nem ünnepélyes örökfogadalmukat (szegénység, tisztaság, engedelmisség), amellyel utolsó fogadalmas „lelki segítők” lettek: lelkipásztori szolgálatuk és a kisebb házak (rezidenciák, missziók) szuperiorjaiként végzett tevékenységük őket is nélkülözhetetlenné tette. A fogadalom típusától függetlenül a harmadik próbáció után örökfogadalmat tevőket (a mai rendtagok megfogalmazásával) mintegy „bekebelezte” magába a Társaság.²³

A Jézus Társasága laikus tagokat olyan mindennapi feladatok végzésére vett fel soraiba, amelyek a rendházak működéséhez elengedhetetlenek voltak. Ők általában belépésüket megelőzően valamilyen kétkezi munkából élő férfiak voltak, és rendszerint idősebb korban (20–25 év felett) vették fel őket a Társaságba. Képzésük csupán a két éves novíciusi időszakból állt, amelynek végén hármas szerzetesi fogadalmukat is letették, majd valamely rendházba küldték őket tehetőségüknek, (nyelv)tudásuknak megfelelő szolgálatra. A Társaságon belül további gimnáziumi vagy egyetemi képzést nem kaptak.²⁴ A végleges elköteleződést jelentő hármas (tisztaság, szegénység, engedelmisség) fogadalmat rendszerint 10–15 évvel belépésük után tettek.²⁵

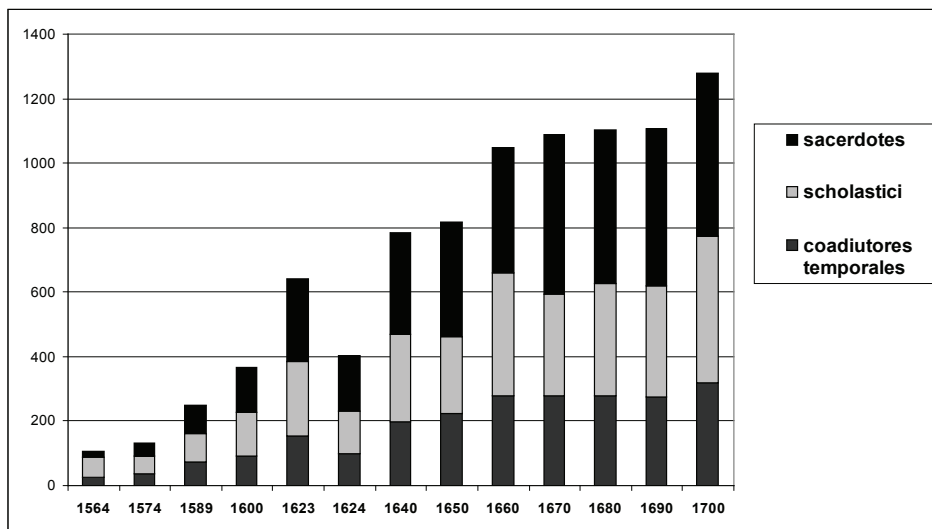
²² Vö. Institutum 86. (Constitutiones, quinta pars, cap. I. 3.)

²³ A harmadik próbáció szerepéről a Rendalkotmány alapján lásd LUKÁCS János: *Jezsuita képzés a Rendalkotmányban.* (Vita consecrata 7.) Budapest, 2013. 161–173.

²⁴ Vö. Institutum 19. (Examen, cap. VI. 1.)

²⁵ A segítőttestvérek feladatait és szolgálatuk céljait a Rendalkotmány így foglalja össze: „[A koadjutor temporalisokat] az Úrtól kapott tehetségük szerint nagyobb fontosságú feladatokkal is foglal-

Az osztrák jezsuita rendtartomány személyi állományának bővülését és a rendtag-típusok arányát mutatja a kezdetektől 1700-ig az alábbi grafikonon, amely a (nagyjából tíz évenként) kiválasztott mintaévekből a provinciakatalógusok adatait összegzi.²⁶

2. ábra: Az osztrák jezsuita rendtartomány létszáma és rendtagtípusok szerinti megoszlása választott mintaévekben, 1564–1700

A világosszürke színnel jelzett tanulók és novíciusok (*scholastici*) száma a 17. század folyamán csaknem egyenletesen nőtt. Ez a rendtagok utánpótlása miatt volt lényeges, mert az ő létszámnövekedésüket „követte” a (grafikonon feketével jelölt) papok létszámemelkedése is. 1564-ben csupán 17 pap volt a frissen alakult

kozthatjuk, sajátos feladatuk azonban az, hogy a nekik megparancsolt minden alacsonyabb rendű szolgálatot elvégezzék. (...) nagy alázattal és szeretettel készen kell állniuk a rájuk bízott feladatok pontos teljesítésére. (...) [H]a valakit úgy vizsgáltak meg és arra szántak, hogy temporális koadjutor legyen, úgy vesse bele magát az első hivatásával sajátosan kapcsolatos munkák végzésébe, hogy semmiképp se törekedjen a temporális koadjutor állapotából a spirituális koadjutor vagy skolasztikus vagy professzus állapotába átjutni. Állapotában megmaradva arra se törekedjen, hogy több tudományra tegyen szert, mint amennyit belépésekor birtokolt. Inkább tartson ki nagy alázattal, szolgáljon mindenben első hivatása szerint Teremtő Urának, és buzgón törekedjen az önlegyőzésben való előmenetelre és valódi erények elsajátítására.” — Vö. Institutum 19–20. (Examen, cap. VI. 3., 6.), a magyar fordítást lásd Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzeteivel és ugyanezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok. Budapest, 1997. 64–65.

²⁶ Az adatok forrása: Cat. I–VI. vonatkozó évei.

provinciában, de 1623-ban 230-ra emelkedett a számuk, majd a cseh–morva rendházak kiválása után 1640-ben már 270, 1670-ben pedig 494 főt tettek ki. A háborús 1680–1690-es években a provincia létszáma stagnált, de 1700-ra újabb növekedés következett be, ekkor a papok száma meghaladta az ötszázat (pontosan 505 fő). A sötétszürkével jelzett segítőtestvérek (és az annak készülő, ide számított novíciusok) száma a kezdeti időszaktól eltekintve elmaradt a papok számától, és arányuk harminchárom százalék körül rögzült. Tehát a háborúk és járványok közepette is egy folyton növekvő rendtagállomány állt a bővülő jezsuita intézményrendszer szolgálatában: 1600 és 1623 között 365-ről 641-re nőtt a rendtagok összlétszáma, majd a cseh–morva rendházak nélkül 1624-ben 403 fővel indult a növekedés, ami 1670-ben elérte az 1089, harminc évvel később pedig az 1278 főt.

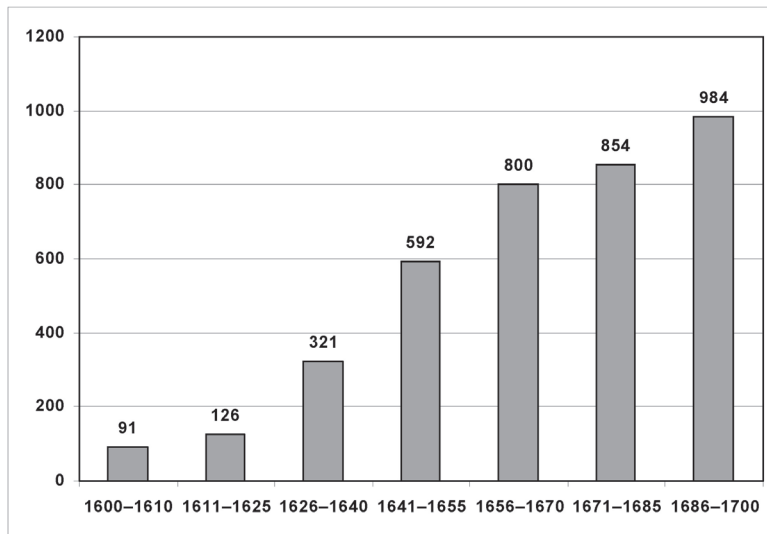
A Magyar Királyság területén szolgáló jezsuita rendtagok jellemzése

A tanulmány (és a kötet) célkitűzésének megfelelően az alábbi elemzés tárgyát a jezsuiták egy jól behatárolt csoportja alkotja: azt az összesen 2484 rendtagot vizsgálom, akik a Magyar Királyság (beleértve Horvátországot, Szlavóniát, Erdélyt és a hódoltságot) területén működő, bármilyen típusú jezsuita rendházban 1600 és 1700 között szolgálatot teljesítettek.²⁷ Az elemzés eredményei egyelőre (előzmények híján) az egész rendtartomány személyi állományának összesített adataival nem vethetők össze, mégis alkalmasak arra, hogy a magyarországi katolikus egyházi társadalom egyik igen fontos rétegét jellemezzük. A Jézus Társasága fent leírt intézményi keretét: az osztrák rendtartomány korabeli intézményhálózatát és rendtagállományának jellegzetességeit azonban e „mesterséges” keretek között is mindvégig figyelembe kell vennünk. A Magyar Királyság jezsuita intézményhálózata és annak rendtagjai a nagyobb szervezeti egység, az osztrák provincia integráns részét képezték, a személyi állomány közös volt, ami a rendtagok

²⁷ Csak azokat a rendtagokat vettem fel az adatgyűjtésbe, akik a provinciakatalógusokban 1600–1700 között legalább egy alkalommal szerepeltek valamely magyarországi rendház kötelékében. A más források alapján, csak rövidebb ideig vagy ideiglenesen hazánkban működő jezsuitákat nem vizsgáltam. Elemzésem a Cat. I. 615–828., II. 533–798., továbbá a Lukács, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III. Romae, 1987–1988. (a továbbiakban: Cat. gen. I–III.) adataira épül.

nagy mozgékonyága, fluktuációja miatt sajátos, sokszínű (és a katolikus egyházi társadalom más „alrendszeraitől” eltérő) összképet mutat.

Kiindulásul a vizsgált időszakot (a kezdeti „csonka” szakasztól eltekintve) tizenöt éves periódusokra osztottam, és összesíttem az adott időszakban Magyarországon szolgáló rendtagok létszámát. (Nem vettem figyelembe az itt töltött szolgálati idő hosszát, csak a jezsuiták számát.) Az alábbi grafikonon össze-sített eredmény összevág az intézményhálózat fentebb regisztrált változásaival. 1625-ig a magyar területek csak „perifériáját” alkották a rendtartománynak, a rendházalapítások „nagy korszaka” – amely hazánkban inkább főpapi, mint főúri kezdeményezéseknek köszönhető – az 1620-as évek közepétől kezdődött. Az 1625–1670 közötti három időszak mutatja a rendtagállomány leglátványosabb, nagyarányú gyarapodását: a Társaság és annak bécsi rendtartományi vezetése tehát (a 16. századi kudarcokat immáron maga mögött hagyva) lépést tudott tartani az intézményi bővüléssel. A „mennyiségi” mellett a „minőségi” változás szerepe is számottevő volt: nemcsak rezidenciák és kollégiumok jöttek létre, hanem akadémiai képzés (Nagyszombat, Zágráb) indult, noviciátus létesült (Trencsén), valamint kísérlet történt tercia probációs ház alapítására is (Győr, 1668–1670). Az 1670-es évek, az úgynevezett protestáns gyászévtized és a lipóti abszolutizmus idején megváltozó egyházpolitikai feltételrendszer, a „térítő földesúri ellen-reformáció” megjelenése, majd pedig az 1680-as években a polgárháborús viszonyok és a törökellenes visszafoglaló hadjárat, amint láthattuk, nem kedvezett az intézményi bővülésnek, így a személyi állomány létszámemelkedése is megtorpant, jóformán stagnálásról beszélhetünk. Az 1686 után, de valójában inkább csak a század utolsó néhány évében ismét meredekebben növekvő létszám megintcsak az intézményrendszer (területi) kiterjedésével függ össze. Ami azonban minden-képpen figyelemre méltó, az a század eleji és a század végi állapot közötti hatalmas különbség: még az azonos vizsgálati periódusok kedvéért az 1611–1625, illetve az 1686–1700 közötti időszakok összevetése is azt mutatja, hogy a rendtagok száma mintegy nyolcszorosára nőtt.

3. ábra: A Magyar Királyságban szolgáló jezsuiták összlétszáma másfél évtizedes időszakonként, 1600–1700

Az elemzésbe bevont jezsuiták rendtagtípus szerinti megoszlását, illetve (egész életútjukat tekintve) az általuk elért rendi „fokozatokat” is vizsgáltam.

rendtagtípus	fő	%	fő	%
pater (nem tett örökfogadalmat)	340	13,7	1241	50,0
pater, coadiutor spiritualis	486	19,6		
pater, professus quatuor votorum	755	30,4		
coadiutor (nem tett örökfogadalmat)	175	7,0	277	11,1
coadiutor, coadiutor temporalis	451	18,2		
scholasticus (ekként meghalt vagy elbocsátották)	230	9,3	277	11,1
novitius scholasticus (ekként meghalt vagy elbocsátották)	31	1,2		
novitius coadiutor (jellemzően ekként elbocsátották)	16	0,6		
Összes rendtag	2484	100,0		

4. ábra: A Magyar Királyságban szolgáló jezsuiták megoszlása rendtagtípusonként, 1600–1700

A pappá szentelt rendtagok (összesen 63,7%) abszolút többségben voltak, míg a segítőtestvérek az összlétszám 25,2%-át, a novícius és skolasztikus rendtagok pedig összesen 11,1%-át tették ki. Ezt az eredményt, amely a Társaság lelkipásztori-missziós szolgálatának elsődlegessége melletti érvként is értelmezhető, valamelyest árnyalja, hogy (amint alább látni fogjuk) a segítőtestvérek fluktuációja a papokhoz (és skolasztikusokhoz) képest kisebb volt, azaz ők tovább szolgáltak egy-egy rendházban. A papok, illetve segítőtestvérek között a végső fogadalmások nagy aránya (összlétszámukhoz képest 78, illetve 72%) áttételesen bizonyítja a rendi „pályamodell” működőképességét: a végső fogadalmások között az elbocsátások aránya elenyésző volt, ráadásul a fogadalmat nem tevők zömét (a segítőtestvérek esetében kimutathatóan körülbelül kétharmadukat) nem az elbocsátás, hanem korai haláluk akadályozta meg az előmenetelben. A skolasztikusnak megmaradóknál az elbocsátottak aránya kimutathatóan ötven százalék körüli, míg a novíciusként távozóik esetében (hiányos adataik miatt) csak valószínűsíthető, hogy zömmel elbocsátás zárta le a rendi pályát. A fogadalmat tevő papok és segítőtestvérek mindösszesen hatvannyolc százalékos aránya alapján a Társaság „személyi politikáját” eredményesnek tekinthetjük; és a rendtagtípusok megoszlása alapján a rendtartomány nyugati és keleti fele között aligha feltételezhetünk érdemi eltérést.

Harmadik szempontként a rendtagok náció-megoszlását vizsgáltam. Amint alább is látni fogjuk, a náció (*natio*) „nemzetiségként” való értelmezése helyett e fogalom az anyanyelv és a származási hely (*patria*) azonosítására (együttesen) szolgált, a náció és a pátria szerinti hovatartozás döntően átfedésben volt, illetve összefüggött. Éppen ezért a rendtagok nyelvi-közigazgatási hovatartozásának felvázolásához ezt a provinciakatalógusokban is feltüntetett kategóriát használok.

Amint a táblázatból kiolvasható, a legnagyobb létszámmal a magyarországiak (*Hungarusok*) szerepelnek, de közöttük a ténylegesen magyar anyanyelvűek aránya ennél kisebb volt, mivel a Magyar Királyságbeli nem magyar nyelvű — főként szlovák, horvát és német ajkú — rendtagokat is ide soroltam. Figyelemre méltó, csaknem hasonló részesedéssel vannak jelen Magyarországon az *Austriacusként* besorolt rendtagok, akiket nagy vonalakban az osztrák örökös tartományokból

náció	fő	össz. fő	össz. %	náció	fő	össz. fő	össz. %
Austriacus	383	807	32,5	Hungarus	546	977	39,3
Carinthus	86			Slavus	187		
Carniolus	110			egyéb „Hungarus” ²⁸	9		
Styrus	139			Croata	177		
Tyrolensis	54			egyéb „Croata”	9		
egyéb „Austriacus” ²⁹	35			Transylvanus	42		
Bohemus	54	141	5,7	egyéb „Transylvanus” ³⁰	7	59	2,4
Moravus	41			Polonus	31		
Silesius / Silesita	46			Prutenus / Prussus	10		
Germanus	176	365	14,7	egyéb „Polonus” ³¹	18	97	3,9
Alsatius / Alsata	14			egyéb európai össz.			
Bavarus	65			Helvetus	14		
Belga	16			egyéb „Helvetus” ³²	3		
Franco	10			Italus	56		
Svevus	36			Liburnus	17		
egyéb „Germanus” ³³	48			egyéb ³⁴	7		
				nem ismert	38		
		mindösszesen	2484		100,0		

5. ábra: A Magyar Királyságban szolgáló jezsuiták náció-megoszlása,
1600–1700³⁵

²⁸ Ide sorolva: 1 Cassoviensis, 1 Iaurinensis, 3 Tynnaviensis, 3 Pannonus, 1 Slovacus.

²⁹ Ide sorolva: 2 Algoius, 1 Brigovius, 6 Foroiuliensis, 4 Goritiensis, 9 Istriacus, 1 Labacensis, 1 Lincensis, 8 Passaviensis, 3 Viennensis.

³⁰ Ide sorolva: 2 Saxo, 3 Siculus, 1 Valachus, 1 Moldavo-Hungarus.

³¹ Ide sorolva: 2 Livo, 7 Litvanus, 2 Masovita, 1 Podlachus, 4 Rhutenus, 1 Roxolanus, 1 Samogita.

³² Ide sorolva: 2 Rhetus, 1 Vallesius.

³³ Ide sorolva: 1 Augustanus, 1 Brandenburgicus, 1 Brunsvicensis, 3 Coloniensis, 1 Danus, 1 Fuldensis, 1 Griso, 1 Hassus, 2 Linburgensis, 3 Lotharingus, 2 Lusatius, 1 Luxemburgensis, 1 Neoburgensis, 3 Palatinus, 1 Pomeranus, 2 Ratisbonensis, 3 Rauracus, 1 Rhenanus, 1 Rottenburgensis, 4 Salisburgensis, 2 Saxo, 4 Tridentinus, 1 Turingus, 1 Voilandus, 6 Westphalus.

³⁴ Ide sorolva: 1 Scotus, 4 Gallus, 2 Hispanus.

³⁵ A táblázatban csak a legalább 10 fővel képviseltetett nációcsoportokat soroltam fel tételesen, a kisebb csoportok létszámaikat és az összevont kategóriák részletezését jegyzetekben tüntetem fel.

érkező, zömmel német ajkú jezsuitákként jellemezhetünk. A *Germanus* – döntően birodalmi német származású – rendtagok csaknem 15%-os részesedése is számottevő, közöttük a dél-német térségből jövőek elsöprő többségben voltak az „északiakhoz” képest. Megjegyzendő, hogy az *Austriacus* és *Germanus* nációjúak összesített részesedése 47,2%-ot tesz ki, ami ismét a német ajkúak markáns jelenlétét igazolná. Szubjektív (további vizsgálatot igénylő) meglátásom azonban, hogy ez utóbbi csoport összességében fejenként kevesebb időt szolgált hazánkban, ami az egyes rendházak mindenkori náció-összetételének a *Hungarusok* számára „kedvezőbb” arányát sejteti. A *Bohemusok*, azaz a cseh korona országaiból érkezők kis létszámát az önálló cseh rendtartomány léte önmagában is igazolná: e területeken a jezsuita rendtag-utánpótlás „feleslege” is kisebb lehetett, mint a dél-német térségben. A *Polonusok*ként besorolt lengyel és egyéb „északi” rendtagok esetében pedig említésre méltó a háborús menekültek jelenléte, akik előszeretettel kerestek menedéket a szomszédos osztrák provincia házaiban. A táblázat egyúttal a rendtartományon kívülről érkezők, a máshonnan származók összességében kis arányát mutatja.

A kutatás jelen fázisában a rendtagok náció-megoszlását tekintve lehetőség van az 1640-ig, illetve az ezután a Társaságba lépők adatainak elkülönítésére, a náció-arányok bizonyos eltolódásainak érzékeltetésére. Le kell szögeznünk, hogy nagyságrendi változás a század folyamán nem mutatható ki. Az 1640-ig, illetve az után belépők esetében a *Hungarusok* aránya 38,2%-ról 39,6%-ra, az *Austriacusok* részesedése 28,7%-ról 33,8%-ra emelkedett. Ennek ellenoldalaként főleg a *Germanusok* 17,7%-os részesedése csökkent számottevően: 13,6%-ra. Valamelyest csökkent a *Bohemusok*, illetve az „egyéb európaiak” aránya, míg a lengyeleké lehetenyit nőtt. Mindez magyarázható bizonyos folyamatok „beérésével”, amelyek a Társaságnak a helyi társadalomból történő, kellő számú utánpótlását biztosította, esetleg a Társaság „személyi politikájával”, vagyis az adott rendtartományban alapvetően az ott felvettek (és az onnan származók) szolgáltak.

Két megjegyzés kívánkozik még ide, amelyek a Magyar Királyság mint a katolikus egyházi társadalom szempontjából is egységes(nek tekintett) területét érinti. Az itt szolgáló rendtagok egy nem túl nagy (összességében 201 fős, 8%-ot kitevő),

de jól elkülönülő csoportja nem „mozgott” a rendi intézményhálózat teljes magyarországi részén, csak a Horvát–Szlavón Királyság rendházaiban (persze ezen kívül a provincia „nyugati” felében is szolgálhattak). Ennek analógiájára a legszűkebb Magyarország fogalmán kívül eső másik területet, az Erdélyi Fejedelemség rendházait is, illetve az esetlegesen (magyarországi állomáshelyeik közül) csak itt szolgáló rendtagokat is számba vettem: számuk összesen 22 fő (0,8%), közülük mindenki 1640 előtt lépett a Társaságba. Kis létszámukat természetesen a jezsuita intézményhálózat Erdélyben összehasonlíthatatlanul szerényebb kiterjedése önmagában is magyarázza. A horvát–szlavón területeknek, illetve rendházaknak a személyi állomány szintjén is megfogható „különállása” azonban talán összefüggésbe hozható e terület világi egyházi intézményrendszerének Molnár Antal által megfigyelt átalakulásával és a magyar egyházszervezettől való fokozatos eltávolodásával.³⁶

A nyugat-magyarországi minta: a Pozsonyban, Győrben és Sopronban 1671-ig szolgáló rendtagok prozopográfiai vizsgálata

A továbbiakban a fenti, 2484 fős rendtagállomány jól lehatárolt, csaknem egyharmadát kitevő részét vizsgálom részletesebben. Az elemzéshez készített háttér-táblázatba egységes szempontok alapján mindazoknak a jezsuitáknak az adatait felvettem, akik a Lukács László által kiadott provinciakatalógus szerint a kezdetektől az 1671. év végéig (az ún. protestáns gyászévtized kezdetéig) Pozsonyban, Győrben, Sopronban, illetve a hozzájuk kapcsolt rezidenciákban vagy missziókban tevékenykedtek. A provinciakatalógusok adatait az éves jelentésekből és a soproni *historia domus*ból a korszakra vonatkozóan kigyűjtött adatokkal egészítettem ki.³⁷ Így a rendtagok meghatározott csoportjáról csaknem egyetlen adat-

³⁶ MOLNÁR Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században.* (METEM könyvek 77.) Budapest, 2012. kül. 55.: „A sokkal virulensebb horvát katolicizmus egyre kevésbé érzett hajlandóságot a magyar egyházzal való közösségvállalásra...”

³⁷ A jezsuita éves jelentéseknek elsősorban a Bécsben őrzött példányait használtam. Az idézett kéziratok lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek (Bécs) (= ÖNB), Handschriftensammlung, Cod. 12051–12055, 12061, 12066, 12219.; e kötetekre így hivatkozom: LAW évszám (ÖNB, kötetszám). A sorozat római példányainak hivatkozott darabja: Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma), Austr. 135., a kötetre így hivatkozom: LAR évszám (ARSI, kötetszám). A soproni *historia domus*: *Historia Collegii Soproniensis ab ipsis eiusdem initiis anno 1636 iactis per continuatam diligenter*

mennyiséget tudtam összegyűjteni, ami az összehasonlításhoz, prozopográfiai-kollektív biográfiai elemzéshez bőséges alapanyagot biztosított.³⁸

Rendtagtípus, náción és származási hely szerinti megoszlás

rendtagtípus	fő	%	fogadalom	fő	%
pater	524	71,29	professus quatuor votorum	257	49,05
			coadiutor spiritualis	184	35,11
			egyik sem	83	15,84
coadiutor	165	22,45	coadiutor temporalis	121	73,33
scholasticus	44	5,99			
novitius coad.	2	0,27			
összesen	735	100,00			

6. ábra: Rendtagtípusok megoszlása (Győr, Pozsony, Sopron)³⁹

A papok, illetve segítőtestvérek között a végső fogadalmasok aránya (összlétszámukhoz képest 78, illetve 72%), ahogy már utaltam rá korábban, nagy volt. A három kollégium kötelékében a vizsgált korszakban mindösszesen 735 rendtag szolgált. Közülük a nagy többség, csaknem háromnegyed részük (tehát a fenti országos mintát mintegy 10%-kal meghaladva) pappá szentelt rendtag volt, akik nagyrészt lelkipásztorként, kisebb részt iskolai tanárként tevékenykedtek. A páterek közül az elsőprő többség (84%, az országos mintát szintén 10%-kal meghaladva) fogadalmat is tudott tenni, csaknem felük a legmagasabb rendi fokozatnak megfelelő negyedik fogadalmat is letette. A fogadalmat nem tevőket itt is elsősor-

annorum seriem charae posteritati fideliter tradita. Tom. 1., ÖNB, Handschriftensammlung, Cod. 14003. (a továbbiakban: HCS). Más kéziratos forrást (elogiumgyűjtemények, a kollégiumok szálás iratanyaga) teljességre törekvően nem vontam be az elemzésbe.

³⁸ Az elemzésbe bevont rendtagok tételes jegyzéke a felhasznált forráskiadások, források jelzésével: KÁDÁR: *Jezsuita kollégium i. m.* 308–327., az adatfelvétel szempontjainak részletes leírását lásd uo. 137–138.

³⁹ A táblázat első három oszlopa az összes vizsgált rendtag közötti megoszlást mutatja. A második három oszlop mezőiben a *pater* és *coadiutor* rendtagok közül fogadalmat is tevők számát és az előző oszlopokban jelzett létszámukhoz viszonyított arányát jeleztem.

ban idő előtti haláluk akadályozta meg. Ugyanez igaz valamivel kisebb, egyúttal az országos mintával egyező arányban (73%) a laikus segítőtestvérekre is. Az összesítő adatokból (az alábbi táblázat első három oszlopa) látható, hogy a papok és segítőtestvérek mellett csak kevés tanuló rendtag (*scholasticus*) és segítőtestvérnek készülő novícius (*novitius coadiutor*) tevékenykedett a kollégiumokban, az ő pályájuk rendszerint szintén haláluk vagy elbocsátásuk miatt tört félbe.

A pap rendtagok közül a négyfogadalmasok és a lelki segítőtestvérek Nyugat-Magyarországon tapasztalható belső megoszlása összevethető a Jézus Társaságát jellemző korabeli összesített átlaggal, illetve az osztrák rendtartományt is magában foglaló rendi igazgatási egység, Germania asszisztencia átlagával is. A vizsgált korszakunknak megfelelő rendfőnökök (Muzio Vitelleschi, Vincenzo Carrafa, Francesco Piccolomini, Alessandro Gottifredi, Goswin Nickel, Gianpaulo Oliva)⁴⁰ idején összességében a négyfogadalmasok arányának kismértékű növekedése figyelhető meg (64,1%–77,8%), miközben a *coadiutor spiritualis*ok részesedése közel hasonló arányban csökkent (35,9–22,2%).⁴¹ Germania asszisztencián belül mindvégig a rendi átlagtól eltérően a négyfogadalmasok számottevően kisebb aránya figyelhető meg, amely azonban a korszak végére valamelyest „javult” (47,7%–66%). A vizsgált nyugat-magyarországi kollégiumokban szolgáló pap rendtagok közül csak a fogadalmakat tévőket figyelembe véve 257 négyfogadalmasra esett 184 lelki segítőtestvér, ami 58,3–41,7 százalékos megoszlást jelent. Ha ezt az említett rendfőnökök idejéből ismert hasonló megoszlások Germania asszisztencia egészére kiszámított átlagával vetjük össze, az általunk vizsgált kollégiumokénál valamivel kedvezőtlenebb arányt kapunk (53,3%–46,4%). Mindez tehát azt jelenti, hogy a Társaságon belül mindvégig nagy többségben lévő (hiszen a jezsuiták fő tevékenységi köreit ellátó) pap rendtagok képzése és rendi előmenetele a három nyugat-magyarországi kollégiumban kedvezőbb volt, mint a korszakban ismert átlag a jezsuita intézmény-

⁴⁰ Életrajzukat, rendfőnöki tevékenységüket lásd *Diccionario Historico de la Compañía de Jesus. Bibliográfico-temático*. II. Dir. O'NEILL, Charles E. – DOMÍNGUEZ, Joaquín Maria. Roma–Madrid, 2001. 1621–1642. (Generales de la CJ. 1595–1650.)

⁴¹ Az általam idézett adatok Vitelleschi rendfőnökségének végét (1645) vetik össze Oliva rendfőnökségének záró évével (1681). A részletes adatsorokat lásd LUKÁCS, Ladislaus: *De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu*. Archivum Historicum Societatis Iesu 37. (1968) 237–316., itt 298–299. (Tab. I.)

rendszer Ausztria provinciát is magában foglaló igazgatási egységéből. A renden belül az Alpktól északra azért számolhatunk ilyen eltéréssel a rendtagok előmenetelében, mert a világi papságnál is érzékelhető tendencia, hogy a lelkipásztori szolgálatra mielőbb (akár kevesebb tanulás után) felszentelt papokat küldhessenek ki, a Jézus Társaságában is éreztette hatását. Mindez pedig a 17. században a Közép-Európában tapasztalt felekezeti sokszínűséggel, a protestantizmus markáns jelenlétével és a katolikus intézményrendszer regenerálódásának, a paphiány pótlásának elhúzódó folyamatával magyarázható.

Az éves katalógusokból ismerjük a rendtagok származási helyét és nációját is, amelyeket egymással összefüggésben vizsgállok. Amint az összesítő táblázatból is látszik, a három kollégium rendtagállományának nációmegoszlása igen sokféle volt, bizonyos csoportok mégis elkülönülnek. Egy sokszínű, „nemzetközi” személyi állományról, náció és származási hely alapján is változatos adatsorról van szó, amely a kutatót arra sarkallja, hogy a vizsgált rendházak tagjaira az osztrák rendtartomány részeként tekintsen.⁴²

Az osztrák örökös tartományok területéhez, illetve Cseh- és Morvaországhoz kötődő náció-megnevezések kerültek az első két csoportba. Az osztrák nációval jelölt rendtagok alatt tüntettem fel az osztrák tartományokból érkezőket is: allgäui, karintiai, krajnai, friauli, görzi, isztriai, stájer és tiroli rendtagokat. Ők összességében a rendtagok több, mint egyharmadát (32,52%) tették ki. Közülük kiemelkedő a Magyar Királysággal határos vagy ahhoz közeli déli tartományok részesedése; a három kollégiumban a karintiai, krajnai és stájer nációjú jezsuiták összesen megközelítik a rendtagállomány 10 százalékát. Szembetűnő a távolabbi Tirolból érkezők relatíve magas száma (15 fő). A fenti, országos minta alapján nem meglepő a Morvaországból, Csehországból és Sziléziából érkezők viszonylag alacsony részesedése sem. Az osztrák örökös tartományok teljes területe adta tehát a nyugat-magyarországi jezsuita kollégiumok tagságának csaknem kétötödét (37,96%).

⁴² A náció-megnevezéseket eredeti formájukban közlő táblázatban bizonyos összetartozó nációcsoportokat alakítottam ki, amelyek összesített adatait is megadtam a megismételt „fő” és „%” oszlopokban.

náció	fő	%	fő	%	náció	fő	%	fő	%		
Austriacus	146	19,85	239	32,52	Hungarus	183	24,89	278	37,82		
Algoius	2	0,27			Croata	38	5,16				
Carinthus	18	2,45			Slavus	56	7,61				
Carniolus	20	2,71			Slovacus	1	0,14				
Foroiuliensis	1	0,14			Transylvanus	11	1,50	14	1,90		
Goritiensis	1	0,14			Siculus	2	0,27				
Istriacus	1	0,14			Valachus	1	0,14				
Styrus	35	4,76			Polonus	13	1,77	22	2,99		
Tyrolensis	15	2,04			Livo	1	0,14				
Bohemus	11	1,50			40	5,44	Litvanus			5	0,68
Moravus	16	2,18			Podlachus	1	0,14				
Silesius	13	1,77			Rhutenus	1	0,14				
Germanus	63	8,56	122	16,60	Roxolanus	1	0,14				
Alsatus	9	1,22									
Bavarus	15	2,04			Prutenus	4	0,54			4	0,54
Belga	4	0,54			Prussus	1	0,14			1	0,14
Franco	6	0,82			Helvetus	2	0,27			2	0,27
Lotharingus	1	0,14			Gallus	1	0,14			1	0,14
Luxemburgensis	1	0,14			Italus	11	1,50			11	1,50
Pomeranus	1	0,14									
Rauracus	1	0,14			nem ismert	1	0,14			1	0,14
Svevus	19	2,58									
Saxo	1	0,14									
Westphalus	1	0,14			összesen	735	100,00			735	100,00

7. ábra: Rendtagok náció-megjelölése (Győr, Pozsony, Sopron)

Ez a részesedés megfelel az osztrák rendtartomány másik „törzsterületéről”, a Magyar Királyságból érkezők arányának. Míg *Hungarus*-nak a rendtagok csaknem egynegyede (24,89%) vallotta magát, a szűkebb értelemben vett Magyarország

területéről érkezett a tagok megközelítően 38%-a (a *Hungarusok* zöme, horvátok, szlávok és egy szlovák). A távoli Erdélyi Fejedelemségből származók (erdélyiek, székelyek és egy oláh), amint majd látni fogjuk, a vizsgált kollégiumok életében a nációmegoszlásról készített táblázatban jelzethnél nagyobb szerepet kaptak, ám többségüket *Hungarusként* rögzítették a rendi katalógusban. Így a Magyar Szent Korona országait tekintve a náció-megjelölések alapján az osztrák örökös tartományokból érkezőkhöz hasonló, azt kissé meghaladó arány rajzolódik ki (39,72%). Ez a részesedés az országos minta azonos csoportjával tökéletesen egyezik.

A harmadik legnépesebb csoportot a *Germanusok* és a hozzájuk köthető, első sorban a Német-római Birodalom területéről származó rendtagok alkotják. Közülük a szűkebb pátriájukról megnevezettek (elzászi, bajor, belga, frank, lotharingiai, luxemburgi, pomerániai, *Rauracus*,⁴³ sváb,⁴⁴ szász és vesztfáliai származásúak) között legtöbben a bajorok voltak. A Birodalomból érkezők összességében viszonylag magas aránya (16,6%) azt jelzi, hogy az osztrák jezsuita provinciának természetes „rekrutációs területe” volt az osztrák örökös tartományokhoz közel eső dél-német térség; az átjárhatóságot nyilván a nyelvi közösség is erősítette. Ha tehát a „német nyelvterületet” (kissé mesterkéltnél módon) egy kalap alá vesszük, és a táblázat bal oldalán feltüntetett nációkat összegezzük, azt láthatjuk, hogy a nyugat-magyarországi kollégiumokban 1671-ig szolgáló jezsuiták több, mint fele (54,56%) tartozott ebbe a csoportba. Ugyanezeknek a nációknak a részesedése az országos mintából ugyanakkor szintén nagyon hasonló, 52,9%-ot tesz ki. Mindez megerősíti, hogy az osztrák rendtartomány közös rendtagállományán belül az „ausztriai” és a „magyarországi” rendházak között nagy volt az átjárhatóság.

A táblázatban önálló, az említetteknel jóval kisebb csoportot alkotnak a lengyel, livóniai, litván, podlachiai lengyel, rutén és vörösoroszországi (vörösruténiai) származásúak. Ők Lengyelország és a Litván nagyfejedelemség területéről — ahol önálló jezsuita rendtartományok működtek — első sorban a háborúk miatt, ideiglenesen távoztak és kerestek boldogulást az osztrák rendtartományban. Érdekes, hogy e főképp menekült rendtagokból, akik jellemzően csak pályájuk

⁴³ Svájc és Franciaország peremvidékén, a Német-római Birodalomban élő népcsoport.

⁴⁴ A svábok származási helyük szerint részben az osztrák tartományokhoz, részben a Német-római Birodalomhoz tartoztak, de nációjuk szerint helyesebbnek tűnt a *Germanusok* közé illeszteni őket.

egy rövidebb szakaszát töltötték Ausztria provinciában, többen, az országos mintában jelzett részesedésüket meghaladó arányban eljutottak a nyugat-magyarországi rendházakba (legtöbben Pozsonyba) is. Hozzájuk hasonlóan a prutén és porosz nációjú rendtagok is csupán néhány fővel képviseltették magukat a vizsgált rendházakban, közülük is a többség csak átmeneti vendég volt az osztrák rendtartományban.

A lista végére hagyott, egyéb nációjú rendtagok közül a svájciak (helvétek) 1648-ig hivatalosan ugyan a Birodalom részei voltak, de a területet már ezt megelőzően is különállónak tekintették. Egyetlen francia rendtag is szerepel a jegyzékünkben. Végül az itáliaiak következnek, akik nagyobb részt szintén az osztrák örökös tartományokból származtak, kisebb arányban azonban más itáliai államokból érkeztek. Így az egyetlen, ismeretlen nációjú rendtaggal együtt a fent elemzett csoportokból csupán a rendtagok 5,7%-át rekesztettem ki.

származási hely	fő	%	fő	%
Magyar Királyság (Horvátországgal és Szlavóniával együtt)	246	33,47	282	38,37
Erdély	36	4,90		
Osztrák örökös tartományok	240	32,65	272	37,00
Cseh korona országai	32	4,35		
Német-római Birodalom (Svájccal együtt)	118	16,05		
északi államok (Lengyelország, Porosz nagyhercegség, Litván nagyfejedelemség)	23	3,13		
Itália	3	0,41		
Franciaország	1	0,14		
nem azonosítható	36	4,90		
összesen	735	100,00		

8. ábra: Rendtagok származási helye (Győr, Pozsony, Sopron)

A rendtagok származási (születési) helyéről a rendi katalógusok adatait rögzítő listát kiegészítettem: visszakerestem azokat a politikai (igazgatási) egységeket,

amelyekhez az adott település a rendtag születésének évében tartozott. Így lehetőségessé vált egyrészt összesítő adatok lekérdezése, másrészt a vizsgált kollégiumok „rendi vonzaskörzetének” megállapítása. Ez önmagában véve is érdekes: az osztrák provincia korabeli területét tekintve a Bécshez való közelsége okán centrálisnak nevezhető nyugat-magyarországi régió másfelől nézve a jezsuita intézményhálózat sűrűbb, kollégiumokban gazdag részének inkább a (dél-)keleti peremén helyezkedett el.

A származási hely alapján az előzőekhez hasonló csoportosítást végeztem. Az összesített adatokból kiderül, hogy azok alapvetően átfedésben vannak a fent elemzett nációmegoszlással. A szűkebb értelemben vett Magyarországról a rendtagok egyharmada, Erdélyből csaknem 5%-uk (összesen 38,37%) érkezett. Ez csaknem azonos a náció-besorolásnál *Hungarus* és *Transylovanus* néven összefoglalt rendtagok arányával (39,72%). Hasonlóképpen egyezés mutatkozik az osztrák örökös tartományokból, illetve a cseh korona országából érkezők összesített részesedése (37,0%), valamint a nációjuk szerint *Austriacus* és *Bohemus* megnevezések alá besorolt rendtagok aránya (37,96%) között. Csaknem azonos a fentebb a Német-római Birodalomhoz kötött nációk (*Germanusok*) aránya (16,6%) a származási hely szerint a Birodalomból érkezők részesedésével (16,05%), bár ezúttal a Birodalomhoz közigazgatásilag tartozó svájci rendtagokat is ebbe a csoportba soroltam be. Az itáliaiaknak a náció-megjelölések szerinti részesedésénél (1,5%) kisebb arányát (0,41%) az magyarázza, hogy a terület szerint az osztrák örökös tartományok valamelyikéből való *Italicusok* ezúttal nem „itáliaiakként” szerepelnek a táblázatban. A nációk esetében *Polonus*ként összegzett rendtagok arányát, ha a prutén és porosz nációjú rendtagokkal összeadjuk (3,67%), csaknem egyező értéket kapunk a földrajzi csoportosításban északi államokként feltüntetett egységek részesedésével (3,13%). Az egyetlen franciaországi rendtag az ismeretlen származási helyűekkel együtt 5,04%-ot tesz ki — őket az alábbi, részletesebb elemzésből szintén kizártam.

A szűkebb értelemben vett Magyarországról származó 246 fő, illetve az Erdélyből elszármazott 36 fő származási helyeit megyénként összesítve és az eredményt térképre vetítve megjeleníthető a pozsonyi, győri és soproni jezsuita kollégium

„rendi vonzaskörzete” a magyar korona országain belül. Az ország oszmánoktól el nem foglalt területe – kisebb hiátusokkal – Zágrábtól Háromszékig le van fedve, ami a jezsuiták hatósugarának már a 17. század derekán is kiterjedt voltát tanúsítja. Másrészt megerősíti, hogy az osztrák rendtartomány intézményhálózatán, illetve annak magyarországi részén belül a vizsgált kollégiumok központi helyzetben voltak. Harmadrészt azt a logikus feltevést is alátámasztja, hogy azokról a vidékekről rekrutálódtak legnagyobb számban a magyarországi jezsuiták, amelyeken jezsuita kollégium működött. A jezsuiták nagy fluktuációját tekintve a három kollégium példája modellértékű vizsgálatnak is felfogható: a magyarországi származású, a gyászévtized előtt tevékenykedő rendtagok összességéről is keresztmetszetet ad.

A három kollégium magyarországi tagjai legnagyobb számban, elsöprő többségben kerültek ki Pozsony vármegyéből (68 fő). A hozzá csatlakozó északnyugat-magyarországi területek, Nyitra (30 fő) és Trencsén megye (21 fő) is nagy számban adott jezsuitákat e három intézménynek. Ezt a vidéket a rendi vezetés, a magyar főpapság és az esztergomi érsekek is kiemelt fontosságúnak tekintették. A török hódítás elől Nagyszombatba menekülő, rezidenciájukat oda áthelyező esztergomi érsekek tették lehetővé a kollégium, majd az egyetem megalapítását. Trencsénben pedig a hazai jezsuita intézményhálózat újabb láncszemeként (amint már utaltam rá) 1655-től működött noviciátus.

A következő csoportba, a vizsgált kollégiumoknak 21–30 rendtagot adó megyék közé két régió tartozik. Az egyik régió a másik két kollégiumunk vidéke, Győr (18 fő) és Sopron (12 fő) megye. Ezeket a területeket az említett kollégiumok „önrekrutációs bázisának” is tekinthetjük. A másik régiót a jezsuiták Horvát–Szlavónországban is kiépülő intézményhálózata révén Zágráb (11 fő) és Varasd (14 fő) megye képviseli. Zágrábban már a század elejétől gimnázium, illetve később akadémia működött, a korszakunkban csak rezidencia jogállását elérő varasdi rendház szintén fontos regionális oktatási központ volt. Ezt a két régiót köti össze a kollégiumainknak 7, illetve 9 rendtagot adó Vas és Zala megye. Az eddig említett megyékből (amelyek a Magyar Királyság korabeli nyugati határsávját fedik le Zágrábtól Trencsén megyéig) érkező rendtagok mindösszesen a Magyarországról

és Erdélyből származó összes rendtag (282 fő) nagy többségét, 67,37%-át (190 fő) teszik ki.

A kollégiumainknak 5 és 6 (Nógrád és Sáros), 4 (Bars, Heves, Komárom, Lip-tó), illetve 3 rendtagot (Abaúj, Hont, Turóc) adó vármegyék már szórtabban helyezkednek el, de nagyobb részt területileg egybefüggnek, csatlakoznak a fent említett nyugati határszéli sávhoz. Közülük a hódoltsági Heves megye esetében a (gimnáziumot is működtető) gyöngyösi jezsuita rezidenciát, Abaúj és Sáros esetében pedig a kassai rendház, kollégium, majd akadémia ösztönző hatását feltételezhetjük. A 4, illetve 3 főt kibocsátó területek csoportjában már az Erdélyi Fejedelemség igazgatási egységei is megjelennek: Bihar megye (3 fő), Kolozs megye (4 fő), Háromszék (3 fő) és Marosszék (3 vagy 4 fő). Ezeken a vidékeken a jezsuiták megismertetése a kolozsvári, gyulafehérvári és székelyudvarhelyi misszióknak volt köszönhető.

A nyugat-magyarországi rendházak két (Baranya, Gömör, Körös, Somogy, Szatmár, Szepes, Zemplén) vagy egy (Árva, Moson, Pest-Pilis-Solt, Ung, Zólyom) rendtagot adó magyarországi megyéivel, illetve szintén két (Belső-Szolnok, Csíkszék, karánsebesi bánóság) vagy egy rendtagot (Székelyföld, Udvarhelyszék, Zaránd megye) adó erdélyi közigazgatási egységeivel kiegészítve a felvázolt képet, újabb vidékekre terjeszthető ki a kollégiumok „rendi vonzáskörzete”. Közülük a hódoltsági megyék jelenléte szembeűnő: Pest-Pilis-Solt esetében a már említett gyöngyösi rezidencia hatását, Somogy és Baranya esetében pedig a jezsuiták dél-dunántúli missziós állomásainak ösztönző jelenlétét (Pécs, Andocs) okolhatjuk. Listánkon feltűnő hiányt jelent azonban Veszprém, Fejér és Esztergom vármegye, amelyek lakossága — habár a török hódoltság peremvidékéről van szó — a győri kollégium veszprémi missziója, balatonfelvidéki birtokai révén ismerhette a Társaságot. A fenti elemzésbe nehezebben bevonható, de említésre érdemes körülmény az ország különböző területeinek eltérő felekezeti megoszlása is. Ismert, hogy a nyugat-magyarországi területek az ellenreformáció és katolikus megújulás törzsterületeivé váltak már a 17. század első felében, másrészt viszont az utóbb említett megyék hiányát részben a terület protestáns hithez ragaszkodó közösségeivel is magyarázhatjuk.

Az osztrák örökös tartományokból származó kétszáznegyven jezsuita megoszlása az egyes tartományok szerint szintén nagy belső eltéréseket mutat. Közülük a nyugat-magyarországi kollégiumoknak a legtöbb rendtagot a két alsó-ausztriai főhercegség, Österreich unter der Enns (65 fő) és ob der Enns (25 fő), illetve a Magyarországgal szomszédos, illetve közeli belső-ausztriai tartományok, Stájerország (57 fő), Karintia (32 fő) és Krajna (17 fő), továbbá érdekes módon az osztrák jezsuita provincián kívül eső tiroli grófság (20 fő) adta. A földrajzi távolság, a kisebb terület és a nyelvi eltérés is indokolja a Belső-Ausztriához tartozó görzi grófság (8 fő) és isztriai örgrófság (2 fő), továbbá a jóval nagyobb földrajzi távolság Vorarlberg (6 fő), illetve a Habsburgok Elő-Ausztria néven összefoglalt, nagyrészt a Birodalom és Svájc között elterülő szórt birtokainak (8 fő) részeseését.

A Német-római Birodalomból elszármazott rendtagok közül legtöbben a jezsuitákkal régi kapcsolatokat ápoló és nagy területű Bajorországból (28 fő), illetve az osztrák főhercegséggel szomszédos passauai püspökségből (16 fő) érkeztek. Ezeknek a területeknek azonban egy része, Bajorországnak az Inntól keletre eső területe, valamint a passauai püspökségnek a Dunától délre eső területe magát a püspöki székvárost is beleértve, már kezdetektől az osztrák jezsuita provinciához tartozott.⁴⁵ E területek mellett legalább négy fő érkezett a Birodalom déli és középső területének három egyházi vezetésű államából, a bambergi (7 fő) és eichstätti püspökségből (4 fő), illetve a würzburgi püspökségből (5 fő). Ezzel szemben a salzburgi érsekségből csupán hárman érkeztek, és a többi birodalmi terület is csak négynél kevesebb fővel képviseltette magát.⁴⁶

⁴⁵ Vö. az éves jelentések adataival, például a vizsgált korszak elejéről: LAR 1624 (ARSI Austr. 135.) 281–335. vonatkozó részei. Lásd továbbá Szilas László az osztrák jezsuita provincia 1773. évi állapotáról készített térképét: SZILAS: *Die österreichische Jesuitenprovinz i. m.* 112. oldal utáni térkép.

⁴⁶ A Birodalmon belül nem azonosított, illetve kisebb birtokosok kezén lévő területről 9 fő érkezett; míg 1-1 fő Aachen birodalmi város, az Ansbachi Hercegség, a Babenhauseni Grófság, Biberach birodalmi város, a Brandenburgi Választófejedelemség, Franche-Comté, a Fürstenbergi Grófság, Konstanzi püspökség, Kölni érsekség, a Lotaringiai, a Luxemburgi Hercegség, Mainzi érsekség, Münsteri püspökség, Oberehnheim birodalmi város, az Oettingeni Grófság, a Pfalzi Választófejedelemség, a Pfalz-Neuburgi Hercegség, a Szász Hercegség, Wangen birodalmi város; 2-2 fő Augsburg birodalmi város, Baseli püspökség, Bayreuth, Hamburg birodalmi város, Lüttichi (liège-i) püspökség, Oberpfalz, Regensburg birodalmi város, Schlettstadt birodalmi város, Spanyol-Németalföld, Überlingen birodalmi város, Württembergi Hercegség; 3 fő pedig a Strassbourgi püspökség területéről.

Belépés és rendi tanulmányok

A vizsgált rendtagok átlagéletkora a belépéskor 21 év volt. A leendő pap rendtagok ennél valamivel alacsonyabb átlagéletkorban: 20 évesen léptek be, jellemzően 14. és 28. életévük között. Felfelé azonban a rendszer nyitottabb volt: a legidősebb korban belépő tag, az altmünsteri származású pap, neves hitszónok, Matthias Faber⁴⁷ 51. évében kérte felvételét és még 14 évig élt jezsuitaként. A leendő segítőtestvérek idősebb korban, átlagosan 25 évesen léptek be, jellemzően 18–33 éves koruk között.

A belépések helyszíne a három kollégiumban szolgáló rendtagok döntő többségénél (88,1%) az osztrák rendtartomány valamely rendháza volt. Sőt, ehhez az arányhoz még a brünni rendházba belépőket is hozzá kell adnunk, egy kivétellel ugyanis a cseh rendtartomány önállósulása előtt jelentkeztek Brünnben jezsuitának, összesen tehát a rendtagok 93,47%-a (687 fő) az osztrák provinciában kérte felvételét. A vizsgált tagok fele (50,82%) egyenesen Bécsben jelentkezett. A provincia központja tehát ebből a szempontból is kiemelkedő fontosságú volt: a leendő rendtagok jelentős részét innen küldték tovább valamely noviciátusba. Bécs után Leoben (133), illetve nagyságrendekkel lemaradva a már említett Brünn (1623-ig 38), továbbá Nagyszombat (33), Trencsén (24), Grác, Győr (15-15) és Pozsony (10 belépő) rendházai következtek. Más ausztriai, magyarországi vagy a rendtartományon kívüli rendházban felvételre jelentkezők létszáma már nem éri el a 10 főt sem. Az ausztriai házak közül Linz (7), Klagenfurt (5), Passau, Millstatt (3-3), Steyr és Laibach (2-2), a magyarországiak közül Zágráb, Sopron, Kassa (4-4), Varasd, Szepeshely, Komárom és Gyöngyös városában (1-1 belépő) fordult elő jelentkezés. Azok pedig, akik az osztrák provincián kívül eső városokban kértek a felvételüket, nagy többségben nem tartoztak ennek a rendtartománynak a kötelékébe. Közülük többen valamely lengyel rendtartománynak vagy a rajnai

⁴⁷ Személyére, munkásságára lásd például DUHR, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. Bd. II./1–2. *In den ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*. Freiburg im Breisgau, 1913. II/2. 634.; SOMMERVOGEL, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Tom. I–X. Bruxelles–Paris, 1890–1909. III. 500–507., IX. 308.

provinciák egyikének tagjai voltak. A Krakkóban és Trierben belépők (5, illetve 7 fő) nagy része is, a Vlnóban felvételizők (6 fő) pedig egytől egyig hasonlóképpen csak *hospesek* voltak az osztrák rendtartományban. Egyedül a Rómában a jezsuiták sorába lépő, kivétel nélkül magyar rendtagoknál (Káldi György, Némethi Jakab, Pálffy Ferdinánd, Tanyi Mihály) mutatható ki ellentétes irány, tudniillik hogy a rendi központból küldték őket „vissza” a szűkebb pátriájuk szolgálatára.⁴⁸ Mindezek az adatok a rendi szabályok betartására irányuló erős törekvést fejezik ki: egy-egy rendtag szolgálatának, későbbi pályafutásának helyét felvételének helyszíné határozta meg. „Anyaprovinciájukon” kívüli területre a vizsgált rendtagok közül alig valakit küldtek, és ugyanígy rendkívülinek számított, ha más provinciából, legtöbbször csak ideiglenes jelleggel áthelyeztek valakit Ausztriába. A belépések helyszínét tekintve különös súllyal jelenik meg Bécs, ahol a provincia vezetői nem csak a már a Társaság kötelékében lévők szolgálatáról, hanem a leendő rendtagok megválogatásáról is döntöttek a személyes találkozást követően.

A rendi képzés vizsgálatát a rendtagok nagyobb részének, a papnak készülőknek az elemzésére szűkítettem, mivel a leendő segítőtestvérek a noviciátus után más képzésben nem részesültek. Egyetemi tanulmányokat a három kollégiumban szolgáló rendtagok közül a nagy többség (77,30%, 568 fő) folytatott. Közülük a más provinciából érkezőkön, illetve a már pappá szenteltként a Társaságba felvételizőkön kívül mindenki az osztrák provinciában kapott (megelőző tanulmányai függvényében) bölcseleti és teológiai képzést. Rendszerint valamely jezsuita egyetemen végzett három év filozófia után következett a (fentebb már említett) három vagy több magiszterév, majd a teológiai képzés. Voltak olyanok, akik a Társaság tagjaként a bölcseleti képzés helyett, illetve azt követően részesültek a jezsuita „tanárképzésben”, az egyéves *repetens humaniorum* oktatásban, amely a gimnáziumokban átadandó ismeretanyag elmélyítésére szolgált a leendő „főállású” tanárok számára.

A győri, pozsonyi és soproni rendtagok tanulmányi helyeiről szintén a provinciakatalógusok tájékoztatnak. A bölcseleti képzésben részt vevők közül legtöb- ben a gráci egyetemre iratkoztak be (242 fő), ahol a teljes filozófiai kurzust vagy

⁴⁸ Cat. II. 633., 688., 768.; Cat. gen. II. 1136.

annak egy részét végezték. A bécsi egyetem bölcsészkarán kevesebb, mint fele ennyien (101 fő) tanultak. A rendi képzés helyszínei közé – a vizsgált rendtagalomány szempontjából is – megkésve csatlakozó Nagyszombat (89 fő) és Kassa (10 fő) bölcsészkarán ugyan kevesebben tanultak, az időbeli változásokat figyelembe véve azonban szembetűnő, hogy a magyarországi akadémiák is idővel fontos részt vállaltak rendi képzésben. Az említettek mellett filozófiai tanulmányok helyszíneként elvétve fordul még elő néhány, a rendtartományon belüli rendház (Passau 5, Olmütz 3, Klagenfurt 2 tanulóval), továbbá a rendtartományon kívüli képzésre is akadnak példák: ketten Nápolyban, egy-egy hallgató pedig Poznańban, Prágában, Rómában, illetve Bambergben iratkozott be jezsuita egyetemre.

A teológiai kar esetében még kisebb a szórás: a legtöbb *scholasticus* szintén Grácban tanult (249 fő). Bécsben több, mint fele ennyien (131 fő) hallgattak teológiát, és ezt az értéket megközelíti a nagyszombati teológiai karra beiratkozottak száma (116 fő) is. Nagyságrendekkel kevesebben hallgattak teológiát az osztrák provincia más akadémiáin: Kassán (11 fő) és Passauban (8 fő).⁴⁹ A rendtartományon kívül elkezdet vagy befejezett teológiai tanulmányokról csak néhány eset tanúskodik. Rómában (különböző időpontokban) hatan végeztek teológiai tanulmányokat, közülük négy kiemelkedő magyar rendtagot is ide számíthatunk (belépésük sorrendjében): Pázmány Pétert, Káldi Györgyöt (aki római teológushallgatóként jelentkezett a Társaságba), Dobronoki Györgyöt és Nádasai Jánost. Münchenben és a lengyel rendtartományban (közelebről meg nem nevezett helyszínen) pedig 19, illetve 8 osztrák rendtartománybeli jezsuita tanult, egyaránt a háborús 1663/64. évben.⁵⁰ Megelőző és következő évi tanulmányi helyeik alapján is egyértelmű, hogy Nagyszombatból és Bécsből menekítették ki őket a török háború idején.⁵¹ Nagyszombatban ebben a tanévben a teológiai kar működése teljesen szünetelt, és a provinciába a vasvári béke megkötése után visszahívott, Nagyszombatba küldendő *scholasticusok* is még

⁴⁹ Csupán egy-egy rendtagról ismert, hogy az osztrák provincia más kollégiumaiban, Leobenben, illetve Linzben végezte teológiai tanulmányai elejét.

⁵⁰ Vö. Cat. III. 807–808.

⁵¹ Nagyszombatban az 1663/64. évben mindössze 15 teológiai hallgatóról tudunk, a következő tanévben pedig teljesen szünetelt az oktatás, nem ismert egyetlen hallgató sem, vö. KÁDÁR Zsófia – Kiss Beáta – Póka Ágnes: *A Nagyszombati Egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635–1773*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26., *Varia theologica* – PPKÉ HTK 3.) Budapest, 2011. 9. (1. táblázat)

az 1664/65. tanév decemberéig a bécsi akadémiai kollégiumban nyertek ideiglenes elhelyezést.⁵² Münchenbe a teológushallgatókat az osztrák provincia neves teológiai professzora, korábbi soproni retorikatanár, Balthasar Geraldin is elkísérte.

A jezsuita pap ideájába kevésbé fért bele, hogy a teljes teológiai képzést meg rövidítve kazuisztikát tanuljon, ami valóban csak a vizsgált és rendi képzésben részesülő rendtagoknak kevesebb, mint egytizedével (52 fő) fordult elő. Ezt a mennyiséget már megelőlegezte a négyfogadalmasoknak a pap rendtagok között regisztrált magas aránya is. A kazuisták részben a fent említett teológiai karok helyszíneivel egyező rendházakban (Bécs 9, Passau 9, Nagyszombat 8, Grác 4, Leoben 4 fő), részben pedig más, a provinciában található kollégiumokban, Laidachban (12), Klagenfurtban (5) és Prágában (1 fő) tanultak. Utóbbi helyszínen még a cseh rendházakkal közös osztrák provincia idején (1607/08) tanult Némethi Jakab, a későbbi pozsonyi nyomdász, aki Káldi György bibliafordításának kiadásában is segédkezett.⁵³

A rendi tanulmányok további, de nem kötelező eleme volt a repetensképzés. Az osztrák rendtartományban ezért a speciális „tanfolyamért” korszakunkban a leobeni kollégium volt felelős. A nyugat-magyarországi rendtagmintánk leendő pap tagjai közül csaknem egyharmad részük, összesen százötvenhat fő (29,77%) részesült a *repetens humaniorum* oktatásban, és közülük az elsöprő többség (128 fő) tanult Leobenben. A „maradék” bizonyára eseti jellegű repetensképzés részese volt Passau (13 fő), Bécs (8 fő) és Grác (7 fő) kollégiumaiban. A jezsuita tanulmányi időszakon belül a legkevésbé kötött helye az egyéves repetensképzésnek volt. Mintánkból összesen százhusz fő a noviciátus után rögtön, de a bölcséleti tanulmányok (és magiszterévek) előtt végezte el a kurzust. A bölcsészkar befejezése után a Társaságba lépők pályáján ugyanezt a sémát követve gyakran a noviciátus (és esetleg egy-két magiszterév) elvégzése után következett a repetensév, erre tizenkét példát találtam. A repetensképzés az említett esetekben kettős célt szolgálhatott: a gimnáziumi tanulmányok átismétlésével a (további) egyetemi tanulmányokra, egyúttal a későbbi tanári tevékenységre, magiszterévekre való felkészülést. A repetensképzést végzők jóval kisebb hányadánál feltételezhető,

⁵² LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 53.

⁵³ Cat. II. 688.

hogy a repetensév nem az egyetemi tanulmányokat készítette elő, hanem direk-
tebb módon a (rendtag számára kiszemelt) tanári pályával függött össze. Ezekben
az esetekben valószínű a repetensképzés elsődleges „gimnáziumi tanárképzés”
funkciója, ami később, a 18. századra egyre jellemzőbbé vált. Ezekre a rendtagok-
ra (23 fő) jellemző, hogy a noviciátus és a bölcsészkar után, magiszteréveik előtt
vagy közben, de még a teológiai tanulmányok előtt végezték el a repetensévet.
Végül Jurikovich János rendtag kivételes volt abból a szempontból, hogy a teljes ta-
nulmányi időszak végeztével, tehát a noviciátus, a bölcsészkar, a magiszterévek és
a teológiai képzés után ismételte át a humaniorákat. A vizsgált kollégiumok tekin-
tetében tehát sokatmondó, hogy a gimnáziumi tanárképzésre való felkészülést is
szolgáló repetensképzést ilyen sokan elvégezték. Ez a nyugat-magyarországi rend-
házak „profiljához” is illik, és egybevág a rendi vezetés abbéli szándékával, hogy
ezek a rendházak erős, regionális középfokú oktatási központokká fejlődjenek.

Az egyetemi és más „iskolarendszerű” képzéstől eltérően a gyakorlati tapasztal-
talat a rendtartomány legkülönbözőbb rendházaiban szerezték meg a *scholasti-*
cusok, magiszteréveik alatt. Ezeknek az esztendőknél egyrészt a rendtagok szem-
pontjából volt jelentősége: jellemzően a provincia különböző házaiban teljesített
szolgálatuk alatt megismerhették több kollégium vagy rezidencia (ezáltal számos
rendtag) tevékenységét, a helyismeret mellett tanári, olykor más (misszionáriusi,
kongregáció-vezetői, gazdasági) tapasztalatot is szereztek. A rendtartomány szá-
mára pedig az egyre több és egyre nagyobb diáklétszámmal működő gimnázium
fenntartása nem lett volna megoldható ezeknek a pappá még fel nem szentelt,
pályájuk elején álló, fiatal rendtagoknak a tanítói szolgálata nélkül.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a tanulmányi helyszínekhez képest
a magiszterévek helyéül szolgáló rendházak „szórása” sokkal nagyobb. Mivel a
győri, pozsonyi és soproni rendtagállományt vizsgáljuk, nem meglepő, hogy a
tanítói szolgálat helyszínei között Pozsony, Győr és Sopron kirívóan sok magisz-
terévvél (és rendtaggal) szerepel.⁵⁴ Az alapítások időrendje okolható az e kollé-
giumokban regisztrált magiszterévek számának csekély eltéréseért: Pozsonyban

⁵⁴ Az alábbi összesítésben egy-egy magiszterévet számítottam egy egységnek, tehát a számadatok
mögött valamivel kevesebb személy áll, mivel az egy helyszínen több évig szolgáló rendtagokat
több „magiszterévnél” vettem fel az összehasonlíthatóság érdekében.

tanítottak a legtöbbet (143), Győrben kevesebbet (128), míg Sopronban még valamivel kevesebbet (106 magiszterév). Ha a rendtartományon belül egy fiktív „nyugat-magyarországi régiót” képzelünk el, a tanárok fluktuációja is arra utal, hogy Nagyszombat is ehhez a területhez tartozott, mivel a vizsgált rendtagok közül a harmadik legtöbb magiszterévet teljesítették itt (109). Figyelemre méltó, hogy a magiszterévek „legnépszerűbb” helyszíneiről készített listán ezután sokáig szinte csak a Magyar Királyságon kívül eső kollégiumok szerepelnek: Grác (80), Klagenfurt (76), Bécs (62) és Passau (50 magiszterév) a legalább 50 magiszterévet felvontatók, továbbá Linz (42), Krems (38), Steyr (32), Leoben (31) és Laibach (31 magiszterév) a 30 magiszterévnél többel rendelkezők között. Az előző csoportba az osztrák rendtartomány legjelentősebb rendházai, de az utóbbiba is neves kollégiumok tartoznak. Az utóbbi csoportot további két, a Magyar Királyság területére eső, jelentős jezsuita központtal egészíthetjük ki, Zágrábbal (45), illetve Kassával (33 magiszterév). Ez a felsorolás egyúttal a provincia intézményi hierarchiáját is leképezi, ami arra utal, hogy a magiszterévüket töltő rendtagok számára (inkább nagyobb kollégiumokban) olyan szolgálati helyet kerestek, ahol több tanárra volt szükség, illetve ahol nagyobb rendházak életébe nyerhettek bepillantást. Ebből a szempontból is tanulságos a lista további része: a legalább 10 magiszterévet felvontató rendházak között már sokkal több magyarországi ház, közöttük több rezidencia is feltűnik,⁵⁵ minimum 5 magiszterévet képvisel több, a nyugat-magyarországi régiótól távolabb eső rendház is,⁵⁶ az ennél kevesebb magiszterévvél regisztrált rendházaknak pedig kisebb része 1623 után a cseh provinciához került kollégium, továbbá fele kisebb magyarországi és erdélyi rezidencia és missziós állomás, amelyekben a vizsgált időszakban teljes gimnázium nem is épült ki.⁵⁷

A felvázolt rendi képzés egységesre törekvő színvonalon, a rendtagok zöme számára csaknem egyező intézményekben – közöttük a kiemelkedő helyen re-

⁵⁵ Görz (28), Ungvár (26), Judenburg (26), Homonna (21), Gyöngyös (21), Trencsén (18), Szepeshely (18), Besztercebánya (12), Kolozsmonostor (10), Kolozsvár (10 magiszterév).

⁵⁶ Varasd (8), Komárom (8), Krumlau (6), Trieszt (5), Fiume (5), *Dacia* (5 magiszterév). A Krumlauban (Český Krumlov) teljesített magiszterévek mind a cseh rendtartomány önállósulása előtti időszakra esnek.

⁵⁷ Vágsellye (4), Prága (4), Brünn (4), Székelyudvarhely (3), Gyulafehérvár (3), Szokolca (2), Sárospatak (2), Nagykároly (2), Eberndorf (2), Komotau (Chomutov 2), Veszprém (1), Olmütz (1), Neuhaus (ma Jindřichův Hradec, 1), Glatz (1 magiszterév).

gisztrált gráci egyetemen – folytatott egyetemi tanulmányokból, és a *scholasticusok* nagyjából egynegyede számára emellett – szintén egyező helyszínen biztosított, tehát „közös” – repetensképzésből állt, amit viszont a magiszterévek viszonylag változatos helyszíneivel egészítettek ki. Az egy-egy „évjaratba” tartozó rendtagoknak így módjukban állt a bölcseleti és teológiai tanulmányaik idején egymást megismerni, a bölcsészképzés után beiktatott magiszterévek idején pedig a rendtartomány számos intézményének működését megtapasztalni. A tanuló rendtagok zöme ezek alatt az évek alatt megismerhette későbbi kollégáinak, rendtársainak egy részét is. A „gyakorlati képzés” befejeztével a teológiai fakultásokra visszatérő jezsuitáknak lehetőségük volt tapasztalataikat akár egymással is megosztani. Így a magisztereknek a fenti elemzésből is kikövetkeztethető nagy fluktuációja nem a gimnáziumok működéséptelenségének, hanem a rendtartomány szerves egységként, összefüggő intézményrendszerként való működésének bizonyítéka. A „millenniumi” iskolatörténeti feldolgozásokban olykor kárhoztatott jezsuita praxis, hogy a tanítók cserélődése igen gyakori volt a gimnáziumokban, a korabeli viszonyok között nemhogy hátrányára nem vált a rendi iskolahálózatnak, hanem annak fenntartásához egyenesen szükséges is volt!⁵⁸ A középfokú oktatásban gyakran cserélődő, és (amint látni fogjuk) egy-egy iskolában jellemzően csupán két-három évet eltöltő diákok számára ugyanis nem a tanítók személye, hanem a Jézus Társaságán belül a *Ratio Studiorum* által központilag szabályozott és mindenhol alkalmazott egységes tanrend biztosította a tanulmányi előmenetelt. A Társaság szempontjából nézve pedig a 17. század első felében dinamikus fejlődő, kiterjedő intézményhálózatot az osztrák provincia csak úgy tudta a szükséges számú tanárral ellátni, ha a leendő lelkipásztorokat „kötötte le” három, esetleg több esztendőre az oktatási feladatokkal.

A rendi életút fordulópontjai

A jezsuita növendékek tanulmányi ideje a teológiai kurzus befejezésével, és a jellemzően ezt követő papszenteléssel zárult. Habár a rendi katalógusokban csak a

⁵⁸ A „millenniumi” iskolatörténetek közül lásd ACSAY Ferenc: *A győri kath. főgimnázium története 1626–1900*. Győr, 1901. 54–55.

három rendházban szolgáló papok töredékrészének szentelési adatai szerepelnek,⁵⁹ ezek teljes mértékben a rendi képzésbe illeszkedő (fentebb vázolt) gyakorlatot tükrözik. A szentelés és a tagok végső elköteleződése, nyilvános rendi fogadalma között minden esetben több, általában négy–tíz év telt el, bár előfordulnak ennél hamarabb (2 év), illetve később (13 év elteltével) professzióra bocsátott rendtagok is. A szentelés helye leginkább a teológiai tanulmányok helyszíne volt, az ismert esetek túlnyomó többségében Grác.

A végső fogadalom előtt már nem a tanulmányi idő, hanem a Társaságon belüli lelki képzés részeként került sor a pap rendtagok esetében a terciaévre. A vizsgált korszak elején mindössze hat rendtagról tudjuk, hogy a terciaévet az osztrák rendtartomány különböző kollégiumaiban, Klagenfurtban (3), Brünnben (2), illetve Olmützben (1 fő) töltötték, az 1607–1617 közötti években. Ezt követően a tercia probációs ház a provincián belül Eberndorf lett, ahol a vizsgált nyugat-magyarországi rendtagállomány 27 tagja végzett tercia probációt (három kivételtől eltekintve) az 1622–1632 közötti évtizedben.

A provincián belül 1633-tól Judenburg lett a tercia probációs ház helyszíne, ennek alapítványául a konvertita Ursula von Thannhausen bárónő 50000 aranyforintot tett le.⁶⁰ A judenburgi terciaház 1633–1637-ig, majd 1644-től az egész században folyamatosan működött.⁶¹ A köztes időszakban (1637–1643) a terciaház ideiglenesen Leobenben kapott elhelyezést. A vizsgált győri, pozsonyi és soproni rendtagok közül terciaévet végzőknek (összesen 405 papnak) így a nagy többsége e két házban végezte harmadik próbaévet: Judenburgban kétszázhetvenöt (1633–1636, 1644–1683), Leobenben pedig hatvanöt jezsuita (1635–1643). A vizsgált korszak első feléből ismert, hogy a terciáriusok (nagybőjti) missziót teljesítettek 1633-ban Felső-Ausztria és Horvátország területén, 1644-ben pedig Magyar Királyságban is.⁶² Ezekre a missziókra a rendtagokat kisebb csoportokban küld-

⁵⁹ A szentelési adatokat Lukács csak a katalógusok első két kötetében hozza (Cat. I–II.), ahol a vizsgált rendtagállományból csupán 50 személy pappá szentelésének idejét és helyét találjuk meg.

⁶⁰ Vö. DUHR: *Geschichte der Jesuiten i. m.* 339. és LAW 1653 (Cod. 12051.) 14. (Ursula von Thannhausen elogiuma).

⁶¹ Vö. Cat. II–IV. vonatkozó adataival. A judenburgi tercia probációs házról lásd még SCHAFFER, Stefanie: *Das Gymnasium der Jesuiten in Judenburg (1621–1773)*. Geisteswiss. Diplomarbeit am Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität. Graz, 1989. 10–13.

⁶² DUHR: *Geschichte der Jesuiten i. m.* 340.

ték ki, így egy-egy évben több településre is eljutottak. A páterek főleg nagybőjt és a karácsony előtti bőjti idő, advent idején látogattak el olyan területekre, amelyeknek folyamatos lelkipásztori ellátása a vegyes felekezeti viszonyok, a paphiány és a katolikus plébániahálózat hiányossága miatt megoldatlan volt. Ezért tevékenységük a válsággal küzdő magyarországi katolikus egyház számára is fontos volt.

Az említett terciaházak mellett 1668–1670 között említik meg a Széchenyi György győri püspök (1658–1685, 1667-től egyúttal kalocsai érsek) által a győri jezsuita kollégium (újabb) fundációjára szánt 50000 forintos alapítvány terhére felállított győri terciaházat.⁶³ Habár ennek a probációs háznak az életre hívása mögött a rendi vezetés és az alapító komoly elhatározása állhatott, önálló alapítvány híján nem bizonyult hosszú életűnek. Az újonnan felépített győri kollégiumon belül 1668-ban tizenhárom terciárius atya és vezetőjük számára megfelelő szobákat alakítottak ki, amelyek berendezése a kollégium által biztosított tárgyak és eszközök nélkül is tekintélyes summát, összesen 494 forint 50 dénárt tett ki. A probációs házat pedig akár a győri terciáriusok eredményes missziós tevékenysége is hosszabb fennállásra predesztinálhatta volna.

Érdemes külön figyelemmel fordulni az elemzett nyugat-magyarországi mintának a felé a 26 tagja felé, akik az említett két esztendőben Győrben végezték harmadik probációjukat.⁶⁴ Az első évben tizennygyen, a másodikban tizenketten voltak, miközben Judenburgban tizenhat, illetve tizenkilenc rendtag végezte a harmadik próbaévét. A győri és a judenburgi névsorokat összevetve a páterek életpályájában nincs feltűnő eltérés. Mindkét csoportban (az 1669–1670-ben Győrben, illetve Judenburgban terciaria probációt végzők között) találunk később a Társulatból elbocsátottakat, illetve vezető tisztséget betöltőket, akik egyaránt jellemzően 1635–1640 között születtek. A terciáriusok Judenburg és Győr közötti megosztásakor azonban a rendi vezetésnek bizonyos tudatossága figyelhető meg a származási helyek és a nácio-megjelölések alapján. Harminchárom judenburgi páter közül (akikről adatom van), huszonhatan érkeztek az osztrák örökös tartományok területéről: tizennygy *Austriacus* mellett egy-egy görzi és tiroli, két-két krajnai és stájer, illetve három-három karintiai és morvaországi volt. Egyetlen

⁶³ KÁDÁR: *A rekatalizáció i. m.* 485–490.

⁶⁴ Névsorukat lásd Cat. IV. 153., 200–201.

bajor képviselte a Német-római Birodalom más területeit. Mellettük hatan a magyar korona országaiból érkeztek: három *Hungarus* (Győrből, Pozsonyból, Szabolcáról), és egy-egy horvát (Szamoborból), német (Győről) és szlovák (Biccseről). Ehhez képest a győri terciáriusok között a Magyar Királyságból származók voltak többségben, összesen 17-en: hét *Hungarus* (Győr, Pozsony, Sáros, Trencsén, Zólyom megyéből), hat szláv (az ismertek Árva, Pozsony és Trencsén megyéből), két „morva” (Nyitra, illetve Trencsén megyéből) és egy-egy horvát és erdélyi. Az osztrák örökös tartományokból kevesebb, mint harmadannyien, öten érkeztek: két *Austriacus*, és egy-egy karintiai, goriziai és stájer. A Német-római Birodalmat két bajor képviselte, és akadt egy porosz származású atya is. A jezsuita előljárók válogatását tehát befolyásolhatták gyakorlati szempontok (a rendtagok hely- és nyelvismerete, korábbi állomáshelyükhöz való földrajzi közelség), de olyan távlati célok is, amelyek akár a magyarországi jezsuita intézményrendszer kiteljesítése, ezáltal a magyar (vice)provincia létrehozása felé mutattak (volna).

A *tercia probáció*ról szólva a győri terciához megszűnését követően, csupán az 1673. évben, Bécsben található terciáriusokat kell még megemlíteni. A judenburgi terciához mellett a provincia központjában ez évben a vizsgált rendtagok közül négyen végezték *terciaévüket*. Egyetlen rendtagunkról, Pázmány Péterről ismert, hogy a provincián kívül, Rómában teljesítette a harmadik *probációt*, amit azonban e *probaev* korai volta (1597), a jelölt korábbi római tanulmányai és kivételes személyisége is indokolnak.⁶⁵ A *tercia probáció*ra vonatkozó ismereteink összegzéseként, részben a papszentelésről mondottakhoz is kapcsolódva rögzíthetjük, hogy az elemzett három kollégiumbeli rendtagok átlagéletkora *terciaévük* idején harminckett év volt, ami néhány kivételtől eltekintve 27. és 37. életévük közötti papokat jelentett.

A rendtagtípusok megoszlásának elemzésekor már említettem, hogy a rendtagok több, mint kétharmada tett fogadalmat rendi pályafutása részeként. A papok esetében a *terciaév* és a fogadalomtétel között átlagosan négy-öt esztendő telt el. A négyfogadalmasok (257 fő) jellemzően 32. és 46. évük között, átlagosan harminchét évesen tették le ünnepélyes professziójukat, nagy többségükben a rendtartomány valamely nagyobb rendházában. A fogadalmak időbeli eloszlása

⁶⁵ Pázmány *terciaévéről* lásd ÖRY: *Pázmány... i. m.* 140–150.

az 1620-as évektől folyamatos 1686-ig.⁶⁶ A legalább öt fogadalomtétel helyszínéül szolgáló tizenkét kollégium fele a Magyar Királyság területére, fele a provincia azon kívüli részére esik. Ezeknek a fogadalmaknak azonban a nagyobb része (összesen száz professzió) a magyarországi rendházakra esett. A lista élén a nagyszombati kollégium áll (45), amelyet Bécs (38), Kassa (22), Grác (18), Győr (13), Klagenfurt (11), Passau (9), Leoben (8), Ungvár (7), Zágráb (7), Pozsony (6) és Linz (5 professzió) rendházai követnek. Ez az adatsor (a származási helytől és nációtól eltekintve) a nyugat-magyarországi rendházakban szolgáló rendtagoknak lelkipásztori szolgálatuk idején a magyarországi jezsuita intézményhálózathoz való viszonylag erős kötődését is jelzi. A fogadalmat nem mindig a szolgálatuk helyét adó rendház vezetőjének kezébe tették le, hanem ebből az alkalomból gyakran utaztak el közeli (vagy távolabbi) kollégiumokba.

A *coadiutor spiritualis*ként végső fogadalomra bocsátott nyugat-magyarországi rendtagok (184 fő) átlagosan 36. évükben, jellemzően 30. és 48. évük között köteleződtek el végleg a Jézus Társasága mellett.⁶⁷ Fogadalmaik 1616–1687 között, ennek az időszaknak a legelejét és legvégét leszámítva egyenletesen oszlanak meg. E professzióknak a rendházak közötti megoszlásáról a négyfogadalmasokkal egyezően elmondható, hogy a legalább öt fogadalomtételnek helyét adó rendházak száma tizenkét, ám közöttük a magyarországiak javára billen el a mérleg a rendházak számát (7-5 ház) és az ott fogadalmat tevő páterek számát (77-44 fő) tekintve is. A legtöbb rendtag Győrben és Nagyszombatban (egyaránt 22 fő) tett professziót, amelynél alig kevesebb a Bécsben fogadalomra bocsátottak száma (20 fő). Az ezután következő rendházakban a fogadalomtételek száma tíz és öt közötti.⁶⁸ A lelki segítőtestvérekként professziót tevők kötődése (a fogadalomtételek helyszíne alapján) tehát még erősebb volt az említett magyarországi rendházakhoz.

A *coadiutor temporalis*ok fogadalmát a nyugat-magyarországi rendtagok közül a segítőtestvérnek jelentkezők kétharmada (121 fő) tette le. Átlagéletkoruk (37 év)

⁶⁶ Bár néhány korábbi év is előfordul: 1603, 1607, 1612, 1619.

⁶⁷ Két kivételtől (52 és 54 évesen tett professzióktól) eltekintve.

⁶⁸ Pozsony 9, Passau 8, Kassa 7, Sopron 7, Grác 6, Krems 5, Leoben 5, Ungvár 5, Zágráb 5 fogadalom.

és valós életkoruk (30–46 év)⁶⁹ a professzió évében megfelelt a papként fogadalmat tevők adatainak. A fogadalomtételek helyszíneit tekintve a segítőtestvérek esetében Bécs (20), Pozsony (14), Nagyszombat (8) és Győr (7 fogadalom) állnak a lista élén, amely rendházakat egyesesen követnek további magyarországi és ausztriai rendházak.⁷⁰ Nagyszombat és a vizsgált nyugat-magyarországi kollégiumok a segítőtestvérek fogadalmait tekintve is nagy arányt képviselnek, és a négyfogadalmas rendtagoktól eltérően a koadjutorokra is inkább jellemző volt, hogy a szolgálati helyükön tettek fogadalmat a rendház vezetője kezébe, és ehhez nem utaztak el a provincia más házába.

A jezsuita életutat természetesen a halál zárta le. A vizsgált három kollégiumbeli 735 rendtagból 651 fő halálozási adatait (év, hely) ismerjük. További 77 rendtag elbocsátásáról tudunk, így a rendi életút végét csak a személyi állomány töredék része (7 fő) esetén nem ismerjük. Az ismert esetekben a rendtagok kora a halálozás évében átlagosan 52 év volt. Ezt az átlagos belépési életkorral (21 év) és a fogadalomtételi korrallal (36–37 év) összevetve kiderül, hogy a rendtagok „jellemzően” mintegy három évtizeden át voltak a Jézus Társaságának tagjai, amelynek felét töltötték el teljes jogú, utolsó fogadalmas tagokként. A páterek átlagéletkora (54 év) három évvel meghaladta a segítőtestvérekét (51 év), az összesített eredményt azonban valamelyest „lehúzza”, hogy a skolasztikusokként elhunyt 25 rendtag átlagos kora halálukkor csupán 28 év volt.

A vizsgált rendtagok közül a legtöbbször halálának helyszíne Bécs (76), illetve Nagyszombat (53 fő), a provincia központja és a magyarországi „jezsuita főváros” volt, ami (az éves jelentések beszámolóival is összecsengve) arra utal, hogy a *domus professa* és a nagyszombati kollégium is „elbírta” azoknak az idős, beteg rendtagoknak a terhét, akiket utolsó éveikben nem küldhettek már olyan szolgálati helyekre, ahol „teljes értékű” rendtagokra volt szükség. Más rendházak ilyen jellegű „teherbírása” összlétszámuk függvényében fokozatosan csökkent, bár *valetudinarius* rendtagokat szinte a provincia összes kollégiumában (és rezi-

⁶⁹ Két kivételes esetben 48, illetve 53 év.

⁷⁰ A legalább 4 *coadiutor temporalis* fogadalom helyét adó további rendházak: Linz 6, Leoben 5, Sopron 5 professzió, továbbá 4-4 fogadalommal: Grác, Judenburg, Kassa, Klagenfurt, Krems, Passau, Szepes, Zágráb.

denciájában) találhatunk. A mintavételünkből adódik, hogy Bécs és Nagyszombat után a vizsgált rendtagok közül legtöbben Győrben (50), Pozsonyban (43), illetve Sopronban (28 fő) hunytak el.⁷¹ Említésre méltó a győri kollégiumhoz tartozó komáromi rezidenciában jobblétre szenderült 10 rendtag is. Ha a vizsgált három kollégiumban bekövetkezett halálesetek időbeli megoszlását nézzük, a korszakban egyenletes megoszlás (jellemzően évi 0–2 fő) mellett kiugróan magas halálozási esetszámot tapasztalunk a háborúval és pestissel sújtott 1644–1645, illetve 1655–1656. évben. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) magyarországi hadjárata és a nyomában kibontakozó járvány a győri kollégium szinte teljes személyi állományát elpusztította, itt az említett két esztendőben összesen 13 rendtag hunyt el. A rendtagok ugyanis a pestis ellenére szolgálati helyükön maradtak, hősiességükéről az éves jelentés is megemlékezett.⁷² Pozsonyban ezekben az években összesen kilenc jezsuita hunyt el, főként az 1645-re kiterjedő pestis okozott nagy veszteséget, habár az ez év őszén tomboló járvány elől a teljes kollégium elmenekült, magát a házfőnököt is beleértve.⁷³ Sopronban az egy évtizeddel későbbi háború következtében terjedő járványban haltak meg sokan (a két évben összesen nyolcan), többségükben 1656-ban.⁷⁴ Pozsonyban ekkor szintén elterjedt a pestis, ami elől a rendtagok a városon kívülre, „biztosabb helyre” menekültek. A tanítást egy egész szemeszter idejére szüneteltették, az így felszabaduló idejükben pedig ignáci lelkigyakorlatot végeztek.⁷⁵ A pozsonyi halottak száma ennek az óvintézkedésnek is köszönhetően 1655-ben csak négy fő volt, a következő évben pedig nem érte embervesztés a kollégiumot. A győri kollégiumra az utóbbi járvány nem terjedt ki.

A halál okáról, körülményeiről a rendi katalógusok nem, csupán az éves jelentésekben, *historia domusokban* (és máshol) fennmaradt *elogiumok* tájékoztatnak. A rendtagokról szóló megemlékezések topikus elemei, hogy kegyes lélekkel, fel-

⁷¹ Legalább 10 rendtag halála történt a következő renházakban: Grác 24, Krems 24, Linz 23, Kassa 19, Zágráb 18, Klagenfurt 14, Znióváralja 14, Trencsén 13, Judenburg 13, Leoben 13, Szepeshely 12, Steyr 12, Passau 11, Komárom 10, Traunkirchen 10, Laibach 10 haláleset.

⁷² LAW 1644 (ÖNB Cod. 12219.) 296r. A győri kollégiumból az 1645. évre vonatkozó jelentést nem is küldtek be Bécsbe, alighanem nem maradt, aki megírja.

⁷³ LAW 1645 (ÖNB Cod. 12219.) 359v.

⁷⁴ LAW 1656 (ÖNB Cod. 12053.) 54–55.

⁷⁵ LAW 1656 (ÖNB Cod. 12053.) 53.

készülve, a szentségekkel megerősítve várták a halált, amelytől nem riadtak vissza, sőt, olykor annak pontos idejét előre meg is érezték. A tipikus halálokokat az alábbiakban néhány jellemző példával illusztrálva említem.

Hirtelen halál, gutaütés életkortól és előjelektől függetlenül is érthette a rendtagokat. A győri, nemes származású Beccaria Mihály (Beccaria Virgil győri városbíró fia) a Társaság nagyreményű tagja volt, aki idő előtt, 45 évesen gutaütésben hunyt el. Elogiuma szerint a halálát előre megérezve négy héttel korábban életgyónást végzett, így hunyt el 1658-ban rendtársai körében, az ebédlőasztal mellett ülve.⁷⁶ A karintiai születésű segítőtestvért, Vitus Talianskert korábbi gyengélkedése ellenére helyezték át az 1655–1656. évi járvány pusztítása után Győrbe, ahol a házimunkákban ugyan helytállt, ám rövidesen (1657-ben) szintén gutaütésben elhunyt.⁷⁷ Más rendtagok haláluk előtt hosszan betegeskedtek, ahogy a passauai származású, mindössze negyvenhét évet élt Thomas Hehenperger, aki főnemesek gyóntatójaként, valamint az egyszerű nép tanítójaként, katekétaként is tevékenykedett. Erkölcsösségéhez nem fért kétség, annak ellenére sem keverték rossz hírbe, hogy a gráci női udvartartás (*gynaeceum*) gyóntatói tisztségét is ellátta. Élete végén két évtizedig szenvedett különféle betegségektől, mielőtt meghalt volna.⁷⁸

A betegeskedő tagok számára a Társaság persze gyógyszereket és orvosi ellátást is igyekezett biztosítani. A nagyreményű Mladosovich Boldizsárt, miután száraznyavalyás elváltozások kezdték gyötörni, a bécsi kollégiumba küldték gyógyulni, mert a soproni rezidenciának nem volt pénze a több, mint negyven forint értékű gyógyszer megvásárlására, ám rövidesen mégis meghalt a bécsi kollégiumban.⁷⁹ A Nádasdy-misszióban szolgáló Christophorus Kleiniket betegsége miatt küldték vissza Keresztúrról Sopronba, ahol a helyi orvos hosszabb ideig kezelte, majd egyik rendtársa további segítség reményében elkísérte Bécsújhelyre, itt azonban elhunyt.⁸⁰ Szerencsésebb volt Christophorus Wilpenhoffer, aki 1648-ban a soproni rezidencia előjárójaként Pornón tett látogatásáról már betegen érkezett vissza a rendházba, ahol a soproni orvosok próbálták meggyó-

⁷⁶ HCS, 150. (1658), LAW 1658 (ÖNB Cod. 12055.) 45.

⁷⁷ LAW 1657 (ÖNB Cod. 12054.) 53–54.

⁷⁸ LAW 1669 (ÖNB Cod. 12066.) 157.

⁷⁹ HCS, 75. (1637)

⁸⁰ HCS, 135. (1651)

gyítani, majd Bécsbe vitték. Itt állapotára való tekintettel felmentették előljárási teendői alól. Gyógyulása után még 1671-ig tevékenykedett jezsuita hivatásában.⁸¹

A már említett pestisjárványok számos rendtag életét követelték. A tiroli származású Ludovicus Purwalter *coadiutor spiritualis*ként 1656-ban, Sopronban hunyt el, midőn lelkipásztori munkáját végezte. Mikor egy, a második emeleten lévő pestises betegnek óvatosságból a ház bejáratánál állva a gyónását meghallgatta, akkor kapta el maga is a járványt, majd rövidesen elhunyt.⁸² Aloysius Medek morva származású professzus rendtagot harminckilenc évesen vitte el a járvány, amikor éppen Pozsonyban látta el a pestises betegeket. Gráci és kassai egyetemi tanárkodás után Kassán, majd Trencsénben, végül Pozsonyban tevékenykedett, buzgó pap volt, magyarul is megtanult, hogy magyarokat gyóntathasson. Trencsénben a sebesült katonákat látta el, Pozsonyból pedig rendszeresen kijárt a vidéki polgárok és a katonaság szolgálatára.⁸³

Külön említést érdemelnek az osztrák rendtartomány tábori misszióiban (korszakunkban főként az 1663–64. évi törökellenes hadjáratok idején) elhunyt „hősi halottak” is. Az éves jelentésekből ismerhető meg a passauai származású Simon Sannigh esete, akit a családi minta is motivált a tábori szolgáltra, hiszen két testvére is jezsuita volt: Caspar tábori lelkészként, Friedrich pedig pestisben halt meg. A negyvenhárom éves pátert egy császári hadtest mellé osztották be, ahol a katonák és a vidéki hívek lelkigondozásában és a prédikálásban fáradhatatlannak bizonyult. Amikor a táborban a járványt elkapta, a stájerországi Radkersburgba szállították, ahol befogadta egy, a jezsuiták iránt elkötelezett polgár. Sannighot haldoklása idején is csak lelke üdvössége érdekelt, a testi bajaival nem foglalkozott. A kezelésére kész asszonyokat nem engedte magához érni, csak egyetlen férfit hagyott, hogy gondozza. Halála után a plébániatemplomban temették el a katonaság és a polgárok tiszteletadására közepette.⁸⁴

Végül a tábori missziókon kívül, portyázó katonák által elszenvedett halált említem. Ez a halálnem a korabeli Magyarországon főképp az úton lévő rendta-

⁸¹ HCS, 132–133. (1648)

⁸² HCS, 145. (1656)

⁸³ LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 28–29.

⁸⁴ LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 24–25.

gokat veszélyeztette. A székely Domokos Szaniszló missziós küldetésre készült. Még skolasztikus rendtag, teológiai hallgató volt, amikor harmincéves korában a Trencsén környékén fosztogató katonák megölték.⁸⁵

A jezsuita hivatást rendkívüli esetekben, a vizsgált rendtagok mintegy egytizede életében (77 fő) nem a halál, hanem a Jézus Társaságából való elbocsátás zárta le. A rendi katalógusok (és gyakran más, rendi források is) csupán az elbocsátás tényét, időpontját és helyét rögzítik, az okokat nehezebb feltárni. A fent leírt hosszúságú képzési idő és a jezsuita életút rögzített állomásai lehetővé tették, hogy utolsó fogadalmuk előtt maguk a tagok is, azután pedig (már csak egyoldalúan) a Társaság, illetve annak vezetői feloldják a személy és a Társaság közötti kapcsolatot. A kiválasztódás, a renden belüli előmenetel rendszere a vizsgált rendtagállomány esetében eredményesnek volt mondható. Az elbocsátottak aránya nem tűnik túlzottan magasnak, átlagéletkoruk az elbocsátáskor a rendi életpálya szempontjából „fiatal”, harmincnégy év volt, és közülük csak a törpe kisebbség, tizenöt férfi tette le korábban végső fogadalmait (7 *coadiutor temporalis*, 7 *coadiutor spiritualis* és egy négyfogadalmas rendtag volt).

A Rendalkotmány szerint minden rendtag elbocsátható, de az elbocsátásról nagy körültekintéssel kell dönten. Minél szorosabb kapcsolatban állt a tag a Társasággal, azaz minél előrébb haladt már képzése és fogadalmi útján, annál súlyosabb okkal kellett *dimissióját* megindokolni. Az elbocsátás joga első helyen magát a Társaságot (az általános rendgyűlést), illetve az általános rendfőnököt illette, aki azonban felhatalmazhatta erre a tartományfőnököket és a szükséges mértékben a helyi elöljárókat, rektorokat is.⁸⁶ A 17. századi osztrák rendtartomány gyakorlata szerint a helyi elöljárók által jelzett, kérdéses tagokról a provinciális információkat gyűjtött, majd személyesen is találkozott velük (Bécsbe hívatta őket), hogy azután az általános rendfőnöknek javaslatot tehesen, aki rendszerint a provinciális véleménye alapján döntött.

Az elbocsátás négy lehetséges okát rögzíti a Rendalkotmány. 1. A tag visszatérő bűnei, gonosz hajlama, azaz erkölcsi eltévelyedése. 2. Amikor a tag megtartása a Társaság javát sérti, például korábban eltitkolt felvételi akadály esetén, vagy ha

⁸⁵ LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 32.

⁸⁶ Vö. Institutum 35–36. (Constitutiones, secunda pars, cap. I. 1–2.)

a tag alkalmatlannak bizonyul a renden belüli szolgálatokra. 3. Ha a tag megtartása a Társaság és az elbocsátandó személy javát is sértené, leginkább a próba-idő alatt tapasztalt betegség, fizikai gyengeség esetén, amely a rendi szolgálatban a tagot gátolná, vagy lelki vonatkozásban, ha a próba-idő alatt a jelölt képtelen az engedelmisség lelkületét vagy a Társaság eljárás módjait elsajátítani. 4. Ha a tag megtartása a Társaságon kívüli személy(ek) javát sértené – korábbi érvényes házasság, adósság vagy szolgálai kötelék okán.⁸⁷ Az elbocsátást a javaslatot tévő házfőnököknek más, illetékes rendtagokkal való megbeszélés után úgy kell megtennie, hogy az elbocsátottat lehetőleg a Társaság iránti jóindulatában megtartsa, de az érintett más tagoknak is kellő magyarázatot adjon, ugyanakkor az elküldött nem köztudomású hibáit ne tárja fel. Az elbocsátás egyúttal legyen „hasznos” azon rendtársak számára, akik hibáik miatt hasonlótól tarthatnának.⁸⁸ A Társaságot önként elhagyók – akiket előljáróik szintén felmentettek fogadalmaik kötelme alól –, illetve az elbocsátottak később újra jelentkezhetnek a Társaságba. Ha ezeknek a tagoknak az újrafelvétele ellen azoknak, akik korábban a tagot elbocsátották, nem volt ellenvetése, és az elbocsátást kiváltó okok időközben megszűntek, felvételi vizsgálat és a probációk újbóli elvégzése után lehetőség volt őket a Társaságba ismételt felvenni.⁸⁹

A Társaságba való „újrafelvételezés” ritka eset volt, az elemzett rendtagállományból csupán öt példát találtam. A svájci születésű, *Italicus* nációnévű Jakob Goldur először 18 évesen, Bécsben (1634) lépett be a Társaságba, segítőtestvér lett, majd néhány év múlva a trieszti kollégiumból elbocsátották (1641). 1648-ban azonban újra kérte felvételét, ekkor ismételt novícius lett, de végső fogadalmat már nem tudott tenni, mivel harmincnyolc éves korában, Grácban elhunyt.⁹⁰ Georgius Motus, egy trencsén megyei származású, szlovák rendtag huszonegy évesen a brünni rendházba jelentkezett, majd bölcseleti tanulmányai és Prágában töltött magiszterévei után Bécsben elbocsátották (1610). Két évtized elteltével, már felszentelt papként újra jelentkezett jezsuitának, és a noviciátus újbóli

⁸⁷ Vö. Institutum 37–38. (Constitutiones, secunda pars, cap. II. 1–3.)

⁸⁸ Vö. Institutum 39–40. (Constitutiones, secunda pars, cap. III. 1–10.)

⁸⁹ Vö. Institutum 41–42. (Constitutiones, secunda pars, cap. IV. 1., 7–8.)

⁹⁰ Cat. II. 603.

elvégezése után Pozsonyba helyezték hitszónoknak.⁹¹ A bajorországi származású Caspar Posch huszonhét évesen, segítőtestvérnek jelentkezett a Társaságba Leobenben (1618), de rövidesen elbocsátották a laibachi rendházból (1622). 1631-ben, Bécsben újra kérte felvételét, eredménnyel, mivel utána több, mint két évtizeden át szolgált rendtagként, amíg 1655-ben a soproni járvány el nem vitte.⁹² A horvát Christophorus Valeschiz is segítőtestvéri szolgálatra készült: huszonhat éves korában, Bécsben nyert felvételt, de két év múlva elbocsátották. Ismételt két év elteltével, Bécsben újra felvették (1644), és ezután még húsz évig szolgált „Márta munkájában”: erdélyi, moldvai misszióban is tevékenykedett, időközben pedig utolsó fogadalmát is letette. Asztmában szenvedett (ami esetleg első elbocsátásának is oka lehetett), valószínűleg ötven éves korában bekövetkezett halálát is ez okozta.⁹³ A vizsgált rendtagok közül kivételes a sváb nációjú Leonard Rolin esete, akit első ízben tizenkilenc éves korában vettek fel, majd tanulmányai, pappá szentelése és harmadik probációja után elbocsátották (valószínűleg 1640-ben), azonban rövidesen újra felvették a Társaságba (1641). Bécsben a noviciátust újra elvégezte ugyan, de 1642-ben ismételten elküldték, a következő évben mégis újra, immáron harmadszor jelentkezett jezsuitának – ekkor már a cseh rendtartományban.⁹⁴

Az elbocsátásoknak a Rendalkotmányban meghatározott lehetséges okai közül néhányat sikerült a vizsgált rendtagokra vonatkozó forrásokban megtalálni. Valószínűleg betegsége miatt bocsátották el a kapuvári származású Cheri Mártont, mivel már a dimissióját megelőző évben (1660) a soproni kollégium *valetudinarius* tagjaként tüntették fel, fiatal életkora (26 év) ellenére. Alighanem fájdalmas döntés volt ez a soproni elöljáró számára, mivel Cheri korábban a soproni gimnáziumban tanult, és innen felvételizett jezsuitának.⁹⁵ Szintén a soproni kollégiumból ismerjük az osztrák nációjú koadjutor, Philip Ladner esetét. A *historia domus* beszámolója szerint Ladnert epilepsiára emlékeztető rohamok, „örjögés” győztörték. Egy alkalommal nyolc napon és éjen át szakadatlanul, magánkívül ordí-

⁹¹ Későbbi életútjáról a provinciakatalógus nem tájékoztat. Cat. II. 683.

⁹² LAW 1655 (ÖNB Cod. 12052.) 10.

⁹³ Cat. gen. III. 1758.; LAW 1664. (ÖNB Cod. 12061.) 50–51.

⁹⁴ Az osztrák provinciakatalógus további életútjáról nem tudósít. Cat. II. 728.

⁹⁵ HCS, 167. (1661)

tott a rendház és a szomszédos házak lakóit is zavarva. A rendtagok, mivel nem tudtak mit tenni, hogy a kiabálás kevésbé hallatszódjék, a testvért az éléskamrába zárták és megkötözték. Semmiféle gyógyszer nem használt neki, hiába vágta rajta kétszer is eret. Végül Szent Ignác szenteltvize és ereklyéje segített, amelyet nyakába akasztottak. Mivel rohamai továbbra is tartottak, 1667 szeptemberében elbocsátották a Társaságból és világi életre rendelték. Ladner ezután Bécsbe távozott, ahol még ugyanabban az évben a városi ispotályban elhunyt korábbi vagy esetleg újabb betegsége következtében.⁹⁶

Valószínűleg a Rendalkotmányban leírt visszatérő bűnös hajlam, erkölcsi tévelygés állhat a forrásokban az „előjárók által észlelt okok” mögött. A Nyitra-nagykétről származó Mindszenti Zsigmond Sopronban magiszterévé tölthette, amikor a tanításból ilyen indokkal visszahívták Bécsbe a Szent Bernát-házba, de onnan 1652 augusztusában eltávolították, és elbocsátották a Társaságból.⁹⁷ Szintén Sopronból hívták vissza Bécsbe „valamilyen okból” két skolasztikust 1644-ben, akik közül a bajorországi származású Johann Widert a következő évben a provincia központjában el is bocsátották.⁹⁸

Végül leegyszerűsítve „politikai okként” jelölhetünk meg néhány, a Rendalkotmányban oly módon megfogalmazott esetet, hogy egyes rendtagok képtelenek voltak „az engedelmesség lelkületét” vagy a „Társaság eljárás módjait” elsajátítani. Az előjárók valószínűleg ekként értékelték néhány erdélyi és magyar rendtag kritikáját, akik a provinciaszétválásról 1659-ben ismételten kibontakozó vitában markánsan foglaltak állást. Két erdélyi származású tagot, a Győrben tanító Pentiker Jánost és a Kassán szolgáló Lázár Mártont 1659 januárjában bocsátották el. Az év végén további két magyar rendtag elbocsátásáról tudunk: Pozsonyból Jelenfy Lászlót, Judenburgból Levethei Györgyöt küldték el.⁹⁹

⁹⁶ HCS, 210. (1667)

⁹⁷ HCS, 137. (1651)

⁹⁸ HCS, 117. (1644)

⁹⁹ Az eset részletesebb leírását lásd KÁDÁR Zsófia: *Soprontól Pozsonyig. A jezsuiták 17. századi országrendiségének kérdéséhez*. In: *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza. (Megjelenés alatt, várható megjelenés: 2019.)

A jezsuita képzés szakaszain és a rendi életút fordulópontjain végigtekintve a korszak viszonyainak és a Társaság előírásainak egyaránt megfelelő, az osztrák rendtartományon belüli közös rendtagállomány szerves részét alkotó személyi állomány képe bontakozott ki a szemünk előtt. A fejezet első felében ismertetett intézményes működés, az egyes rendházak fokozatos kiépülése és létszámnövekedése, illetve a rendtagállományról a fentiekben megrajzolt összkép alapján a jezsuita intézményhálózat „középmezőnyében” elhelyezkedő, regionális oktatási, lelkipásztori és missziós centrumokként szolgáló, de a rendi vezetés számára további bővítési lehetőségeket (missziók, terciaház, akadémia stb.) is magában rejtő kollégiumokként tekinthetjük a nyugat-magyarországi rendházakat.

Papi és segítőtestvéri szolgálatok

A szolgálatokat illetően a papok és a segítőtestvérek között éles határ húzódott. Lássuk most a jellemző papi és koadjutori életpályákat, a szolgálatok fajtáit és helyszíneit, majd a régióban legtöbbször szolgálók sajátos rendtagcsoportját. A Társaság legfontosabb tevékenységi területeit: a közép- és felsőfokú oktatást, a lelkipásztorkodást és a missziós tevékenységet, továbbá a gyakorlati szempontból szükséges gazdasági megbízatásokat fedi le az az adatgyűjtés, amelyet a vizsgált rendtagok egészére elvégeztem. Ennek eredményét, a legjellemzőbb rendi szolgálatok, tisztségek gyakoriságát mutatják az alábbi összefoglaló táblázatok.

A vizsgált 524 pap rendtagból legtöbbször „klasszikus” lelkipásztori feladatokkal bízták meg. A páterek döntő többsége volt valaha gyóntató, és nagy többsége hitszónok. A 17. századi intézményi bővüléssel párhuzamosan kiépülő jezsuita vezetésű társulati hálózat révén a rend a társadalom széles rétegeivel tudott kapcsolatot teremteni, ezért a kongregációk lelkivezetésében — ezt igazolja mintavételünk is — a rendtagok jelentős hányadának részt kellett vennie. A gyakoriság szerint következő tisztség a gimnáziumi tanári szolgálat volt, amellyel a papok több, mint felét bízták meg. A Társasággal szembeni egyik, ha nem a legfontosabb elvárás a gimnáziumok fenntartása volt. Ezt a magiszteréveket végző skolasztikus rendtagok teljes mértékben nem vállalhatták magukra, így minden rend-

házban időről időre előfordult, hogy egy vagy több osztályt, rendszerint a legmagasabb gimnáziumi évfolyamokat (a humaniorákat) pappá szentelt jezsuiták vezették. A nem iskolarendszerű hitoktatást végző katekéták száma alig maradt el a tanárokéhoz képest.

szolgálat megnevezése	fő	%
confessarius / gyóntató	459	87,43
concionator / hitszónok	345	65,71
praeses congregationis / társulati előljáró (prézes)	337	64,19
praeceptor, magister / gimnáziumi tanár ¹⁰⁰	296	56,38
catechista / katekéta	268	51,05
procurator, minister / gazdasági felügyelő	227	43,24
pater spiritualis / spirituális atya	204	38,86
missionarius / misszionárius	181	34,48
professor / egyetemi, akadémiai tanár	126	24,00
rector / rektor (kollégium vezetője)	102	19,43
superior / szuperior (rezidencia vezetője)	84	16,00
pap rendtagok száma összesen	524	100,00

10. ábra: Különbféle szolgálatok gyakorisága a vizsgált pap rendtagok körében (Győr, Pozsony, Sopron)¹⁰¹

A pappá szentelt tagoknak csak kisebb hányadát érintették a gyakoriság szerint következő tisztségek. Ezek egy része, ahogy a soron következő gazdasági vezetői megbíztatás is, már valamiféle speciális szakismeretet kívánt. *Procurator*ként vagy *minister*ként a renház vezetőjét segítő tagok a házak gazdasági felügyeletéért voltak felelősek. A vizsgált magyarországi házakban a számadások készítése, a pénzforgalom felügyelete mellett gyakran hárult rájuk a birtokigazgatás ellenőr-

¹⁰⁰ Csak azokat a papokat vettem fel az adatgyűjtés során, akik magiszteréveik után (!) is kaptak gimnáziumi tanári megbíztatást.

¹⁰¹ A táblázat utolsó oszlopának százalékos értékei a vizsgált pap rendtagok összességéhez (524 fő) viszonyított arányt fejezik ki.

zése és a rendház képviselője a bírói fórumokon, megyegyűléseken. A prokurátorokra ezért gyakran a rektorok helyetteseiként tekintettek. A gyakoriság szerint következő spirituális és misszionáriusi tisztségek a lelkipásztori szolgálat speciálisabb területének számítottak. Az előzőhöz inkább érett korra és kellő papi tapasztalatra volt szükség, ezért gyakran a fizikailag már kevesebbet bíró, idősebb rendtagokat bízták meg rendtársaik lelkivezetésével. A misszionáriusi tevékenység ugyanakkor akár hivatásszerűen folytatható, nagy teherbírást megkívánó szolgálat volt, amelyet legtöbbször csak életük rövidebb szakaszában teljesítettek. Voltak olyan páterek is, akik akár hivatástudatuk, akár szűkebb pátriájukhoz való kötődésük által tipikus „misszionáriusi életpályát” futottak be, például az Ung megyéből származó Kerczi László, aki pályája során a leghosszabb időt a szendrői és az ungvári házakban töltötte, Szatmáron és Kassán is volt szuperior.

A pap rendtagok között a négyfogadalmasok, illetve a *coadiutor spiritualis*ok közötti eltérés egyetlen szolgálatban volt: utóbbiak között csak elvétve akad egy egyetemi tanár. A professzori munkakörhöz ugyanis a negyedik fogadalom letételéhez is szükséges grádusvizsga, az annak megfelelő tudás is nélkülözhetetlen volt. A mintavételünkben a professzorok jelenléte azért is szembetűnő, mivel (az igen rövid, 1639. évi győri intermezzót leszámítva)¹⁰² a vizsgált három kollégium egyikében sem működött akadémia. Az egyetemi tanárok közül viszont feltűnően sokan, 51-en életük során rektori pozíciót is betöltöttek, azaz a „rendi elit” tagjaira az egyetemi katedra mellett a vezetői tisztségekben is szükség volt. Egyeseknél a professzori megbízatás az egész életutat meghatározta, ők „professzori életpályát” befutó, tudós rendtagok voltak.

Végül nem külön „foglalkozásként”, inkább tisztségként emeltem ki a rektorokat és a szuperiorokat, akik a vizsgált rendtagállomány esetében feltehetően a provincia teljes tagságához képest nagyobb részesedést (összesen 35,42%-ot) tesznek ki. A kollégiumokat (is) vezetők között külön figyelmet érdemel az a kilenc páter, akik vezetői tisztségüket a rendi szabályozással ellentétes módon (külön

¹⁰² A Győrben egyetlen tanévben regisztrálható akadémiai képzésre vonatkozóan lásd KÁDÁR Zsófia: *A pannonhalmi bencés szerzetesség újraindulása és a győri jezsuiták (1636–1639)*. Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 5. Szerk. Dénesi Tamás. Pannonhalmi, 2017.

elbírálás alapján) *coadiutor spiritualis*ként, és nem négyfogadalmasként kapták meg. Közülük Georg Trescher és Hmira János a pozsonyi, Horváth János a győri, Georg Kniffez pedig a soproni kollégium élén állt rövid ideig. A csak szuperiori tisztséggel megbízott tagok között is a négyfogadalmasok voltak többségben, bár rezidenciák vezetőiként már nagyobb számban találunk lelki segítőtestvéreket is (a 84-ből 31 főt).

A vizsgált rendtagállomány kisebb része a segítőtestvérek csoportja, akiknek jellemző szolgálatait – szintén a rendi katalógusokból egységes szempontok alapján végzett adatgyűjtésem alapján – az alábbi táblázat foglalja össze.

szolgálat megnevezése	fő	%
ianitor / kapus	105	63,64
credentiarius / felszolgáló, tálaló	101	61,21
oconomus, dispensator / számtartó, sáfár	94	56,97
infirmarius / beteggondozó	83	50,30
sacristanus / sekrestyés	80	48,48
emptor / bevásárló	72	43,64
coquus / szakács	71	43,03
cellarius / éléstár felügyelője	71	43,03
custos, praefectus vestiarii / ruhásszekrények őre	43	26,06
socius procuratoris / a prokurátor atya társa	32	19,39
sartor / szabó	22	13,33
socius exeuntium / utazók kísérője	17	10,30
praefectus lotionis / mosoda felügyelője	13	7,88
coadiutor temporalis rendtagok száma összesen	165	100,00

11. ábra: Különbféle szolgálatok gyakorisága
a vizsgált segítőtestvérek körében (Győr, Pozsony, Sopron)¹⁰³

A segítőtestvérek között leggyakoribb szolgálatokról a pap rendtagokhoz hasonlóan elmondható, hogy minél nagyobb szaktudást, speciális ismeretet igény-

¹⁰³ A táblázat utolsó oszlopában található százalékos értékek a vizsgált segítőtestvérek összességéhez (165 fő) viszonyított arányt fejezik ki.

lő feladatról volt szó, annál kevesebb rendtagot bíztak meg vele. Egy-egy koadjutor pedig (szintén a papokhoz hasonlóan) egyidejűleg több, akár három-négy féle tisztséggel is meg volt bízva. Kapusnak gyakran alkalmaztak fiatal (egyébhez még nem értő) vagy idős (egyébre már alkalmatlan) rendtagokat. A további szolgálatok közül gazdasági jellegű, ám jóval egyszerűbb volt a számtartók feladata, mint a prokurátor atya segítőjéül, társául kinevezetteké. A prokurátori tisztség egyébként azon kevesek egyike volt, amelyet papok mellett ritkán segítőtestvérek is betölthettek, főképp kisebb létszámú rendházakban. A számtartói szolgálatot gyakoriság szerint követő beteggondozói és sekrestyési feladatok „kegyes” megbízatások voltak, az ezekhez kellő ismereteket a tagok a Társaság tagjaiként is könnyen elsajátíthatták. A soron következő három foglalkozás egy-egy rendházon belül gyakran egy vagy két segítőtestvérré hárult. Közülük legfontosabb a szakács tisztsége volt, amelyre minden rendházban szükség volt. A szakácsokra egyébként jellemző volt, hogy életük során hosszú ideig és sok esetben kizárólag ekként munkálkodtak. Jóval ritkább esetben és kevesebb (nagyobb) rendházban fordulnak elő a lista végén álló szolgálatok: az éléstár felügyeletét kisebb létszámú rendházban a bevásárló vagy a szakács is elláthatta, a ruhásszekrények őrzése pedig gyakran a szabósággal vagy a sekrestyési feladattal volt összekapcsolva. Külön mosodás testvért is csak elvétve találunk a rendtagjaink között. Az utazó rendtagok kíséretével „főállásban” megbízott segítőtestvérek pedig megint csak a nagyobb rendházakban fordulhattak elő. Ez a szolgálat ugyanis minden koadjutor „alapértelmezett” feladata volt, amelyikük éppen ráért, szükség esetén elkísérte a pátereket vidéki útjaikra. A listán nem szereplő, csak eseti említések formájában előforduló koadjutori szolgálatok még speciálisabb szaktudást igényeltek. Ismert néhány kertész, fodrász, asztalos, építésvezető, gyógyszerész, ispotály-felügyelő, továbbá egy orgonaépítő mester (a sváb származású Caspar Martin) is.

A rendi szolgálatok típusai mellett a rendtagok életpályáját meghatározta tevékenységük helyszíne és ideje is. Mindhárom vizsgált rendházban kimutatható, hogy a papok fluktuációja nagyobb, tehát az egy helyben eltöltött átlagos szolgálati idejük rövidebb volt, mint a segítőtestvéreké. Az akár megszakításokkal, de

kiemelkedően hosszú ideig (legalább 30 évig) egy helyben szolgáló rendtagok között négy koadjutor, Adam Pezler (Bécs, 48 év), Jurmanich Márton (Pozsony, 44 év), Thomas Stulenreich (Bécs, 42 év) és Johann Miller (Bécs, 30 év), illetve öt pap rendtag, Guilielmus Neuhofer (Millstatt, 45 év), Johann Gebhardt (Bécs, 38 év), Johann Klobusiczki (Róma, 33 év), Wolfgang Gelb (Bécs, 31 év) és Franz Voglmayr (Bécs, 31 év) volt.

rendház	fő	rendház	fő
Bécs	145	Passau	24
Nagyszombat	96	Komárom	22
Pozsony	76	Steyr	21
Győr	66	Laibach	20
Grác	54	Judenburg	16
Sopron	50	Szepes	15
Kassa	46	Trencsén	14
Krems	37	Besztercebánya	13
Klagenfurt	36	Millstatt	13
Linz	35	Varasd	13
Leoben	30	Gyöngyös	12
Zágráb	29	Pécs	10
Homonna-Ungvár	24	Sárospatak	10

12. ábra: Leghosszabb idejű szolgálatok helyszínei¹⁰⁴

A vizsgált rendtagoknak azokról a szolgálati helyeiről is végeztem adatgyűjtést, amelyeken életükben a legtöbb időt, de legalább három évet eltöltöttek. Rendtagonként az első két legfontosabb települést tüntettem fel, tehát az életút szempontjából legfontosabb két helyszínt. Az így első helyen összegyűjtött településeken a rendtagok által eltöltött átlagos idő tizenhat év, míg a második helyre került rendházakban eltöltött átlagos idő hét év volt. A vizsgált rendtagállományt

¹⁰⁴ Az egyes rendházak mellett azoknak a rendtagoknak az összesített létszámát adtam meg, akik életükben a leghosszabb időt (de legalább három évet) az adott rendházban töltötték.

jellemzik ezek az életpálya szempontjából kiemelt helyszínek, rendházak is. Az alábbi táblázatban a rendtagok leghosszabb szolgálati helyeinek előfordulási gyakoriságát összesítettem: azaz hogy összesen hány jezsuita számára jelentették e házak életútjuk legfontosabb állomásait.¹⁰⁵

Bécs és Nagyszombat megint a rendi hierarchiában elfoglalt kiemelkedő helye, illetve az ott szolgáló rendtagok folyamatosan magas létszáma miatt kerülhetett a lista élére. A három vizsgált település mellett az élvonalban szereplő Grác „népszerűsége” pedig arra utal, hogy a provincia központját követő, Nagyszombattal összemérhető súlya volt a rendi hierarchiában. Grác a vizsgált rendtagállomány szempontjából már tanulmányi helyszíneként is kiemelkedőnek mutatkozott, és ismert, hogy a korszakban (Nyugat-)Magyarországról Grácba érkező, ott közép- vagy felsőfokú képzésben részesülő világi ifjak száma is magas volt. Grác nyugat-magyarországi kötődéseit tehát sem a Jézus Társaságán belül, sem azon kívül nem szabad alábecsülnünk. Pozsony, Győr és Sopron kiemelkedő helyzetét a mintavétellel indokolhatjuk. Az e rendházakat követő helyszínek alapján viszont elmondható, hogy a vizsgált rendtagok köre az osztrák provincia személyi állományát viszonylag jól jellemzi. E házak természetesen a rendtartomány intézményrendszerén belül, ám elég nagy szórást mutatnak, ami azonban a rendtagok térképre vetített származási helyeivel részben átfedésben van.

Összegzés

A Magyar Királyság katolikus egyházi társadalmában a Jézus Társasága a legnagyobb súllyal alighanem a 17. században volt jelen. Erre utal a tanulmány elején áttekintett, a század végére már az egész ország területét behálózó intézményrendszer és a század folyamán itt szolgáló rendtagok tekintélyes száma egyaránt. A jezsuiták magyarországi működése mégsem értelmezhető önmagában, mivel az ország területe a korszakban mindvégig az osztrák rendtartomány szerves ré-

¹⁰⁵ Az összesítésbe nem számítottam bele azon rendtagok adatait, akik legalább három évet egyetlen rendházban sem töltöttek el. Az évek összeszámításakor a megszakításokkal ugyanott eltöltött időt összeadtam, tehát nem vettem figyelembe, ha a rendtag később (akár többször) tért vissza egy adott rendházba. A gyűjtésből a rendtagok képzési helyszíneit (noviciátus, egyetemi tanulmányok, magiszterévek, tercia) is következetesen kihagytam.

szét alkotta: a Bécs központú *provincia Austria* területileg az osztrák örökös tartományok javát és a Szent Korona országait fedte le, amelyen belül az intézményi hierarchia és a rendtagállomány közös volt. Mindezt akkor sem szabad elfelednünk, ha ezúttal főként a Magyar Királyság egyházi társadalmának tagjaiként tekintettünk a Magyarországon szolgáló jezsuitákra.

Az 1600–1700 közötti intézményi és személyi bővülés önmagáért beszél; a rendtartomány személyi katalógusai alapján feltárt és csupán néhány kiragadott szempontból vizsgált 2484 fős rendtagállományról megállapítottak azonban több ponton szembetűnően egyeznek a kisebb, nyugat-magyarországi mintán elvégzett részletesebb elemzés eredményeivel. A rendtagtípusok és fogadalomtételek megoszlásának, a nációk részesedésének csaknem egyező (!) eredményei azt sejtetik, hogy a kisebb, 735 fős csoporton elvégzett alaposabb vizsgálódás valóban „ablakot nyithat” a Magyar Királyságban, illetve az egész rendtartományban a korszakban szolgáló jezsuita személyi állomány egészére.

A rendi életutat több szakaszra bontva tekintetem át. A belépésről és a tanulmányi időszakról leírtak valószínűleg a provincia rendtagállományának más (hasonló nagyságú) mintavételével is egyező eredményt mutatnának. Az adatsor alátámasztja, hogy a rendtartományhoz való kötődés itt dőlt el: a jelölt ebbe a provinciába jelentkezett, és itt részesült a rendi képzésben. A képzés menetéről is általánosabb képet ad a választott minta. Itt a Magyarország szempontjából (is) különösen fontos Grác kiemelkedő helyére „csodálkozhatunk rá” ismételten, a jezsuita rendi (belső) képzés szempontjából is. A magiszterévek helyszíneinél tapasztalt nagy szórás pedig megint csak az osztrák provincia intézményrendszerének egységes, szerves volta mellett tanúskodik.

A rendi életút fordulópontjait tekintve a magyarországi jezsuita intézményhálózat kiteljesedése felé mutató győri terciaház-alapítási kísérlet jelzésértékű. A 17. század végén majd újra napirendre kerülő provinciaszétválasztás kérdésével is összefügg, mivel egy új jezsuita intézménytípus magyarországi meghonosítását célozta. A fogadalomtételek esetében a négyfogadalmas rendtagokra jellemzőbb, hogy Bécsbe vagy más nagyobb rendházba elutaztak, hogy (magasabb) rendi előjárók kezébe tegyék le a professziót. A *coadiutor spiritualis* és a

coadiutor temporalis rendtagok gyakrabban maradtak helyben vagy mozogtak „régión belül”, közelebbi rendházak felé a fogadalomtétel céljából. A rendtagok megélt életkora alapján úgy tűnik, hogy zömmel a kor viszonyai között hosszú, változatos életutat tudhattak maguk mögött. A halálozások helyszínei között a nagy rendházak kiemelkedtek, ismét az intézményi hierarchiát tükrözve. Az elbocsátás a nyugat-magyarországi minta esetében nem volt gyakori, az okok pedig nehezen feltárhatóak. A rendi képzés és kiválasztódás jól működött, mert az elbocsátottak között alig található korábban már végső fogadalomra bocsátott tag.

A rendi szolgálatokat számba véve a nyugat-magyarországi minta segítségével képet alkothattunk „a jezsuita kollégium” jellemző tevékenységeiről is. A papok között a tipikus jezsuita szolgálatok emelkednek ki: azaz a Társaság a más régiókban is regisztrálható, a helyi világi és egyházi elit által is joggal elvárt szolgálatát végezte — a helyi igényekhez alkalmazkodva. A segítőtestvérek tevékenységeinek számba vétele a Jézus Társasága belső működése szempontjából tanulságos: ezeket is látnunk kell ahhoz, hogy az intézményrendszert működésében megismerjük. A rendi szolgálatok ideje és helyszínei a tagok felől nézve megint csak a rendtartomány belső intézményi hierarchiáját rajzolják ki.

Az egyes (leendő) rendtagok felől nézve az elemzés azt sugallja, hogy egy (akár magyarországi) jelölt számára a jezsuita intézményrendszer és képzés, a Társaságon belüli előmenetel jó perspektíva lehetett, azaz sokak számára biztosíthatta a (feudális) rendi társadalom korlátaiból kilépve a mobilitás, felemelkedés lehetőségét. A jezsuita életút a Társaságnak a történetírásban rögzült „tanítórendi” besorolása ellenére jellemzően nem a gimnáziumi tanári pályát jelentette: az elemzések alapján a „tipikus jezsuita” elsősorban lelkipásztor volt. A pasztoráció mellett nagy hangsúllyal felvállalt oktatási feladat ugyanakkor a helyi igényekhez való alkalmazkodás nagyon markáns megnyilvánulása volt; a tanulmányi idejüket megszakítva a rendtagok zöme teljesített gimnáziumi tanári szolgálatot. A jezsuita tanárok és papok rendházak közötti nagy mozgékonyására, fluktuációjára ugyanakkor nem „zavaró tényezőként”, hanem a Társaság sajátosságaként, éltető erejeként kell inkább tekintenünk. Az osztatlan rendtartomány intézményrend-

szere ugyanakkor nemcsak megfelelő képzési, mobilitási lehetőségeket, hanem a közös személyi állománynak köszönhetően folyamatos rendtag-utánpótlást is nyújtott (akár krízisek idején is) a magyarországi rendházaknak.

A barokk kori Európa társadalmát és egyházi viszonyait bemutató monumentális kézikönyvében Peter Hersche a jezsuiták történelmi szerepének „sikertörténetként” való bemutatása helyett a Társaság ambivalens szerepére irányítja a figyelmet. A fenti elemzés: a vizsgált kollégiumok egyenletes személyi és intézményi bővülése, növekedése, a stabil utánpótlás és a tevékenységi körök fokozatos bővülése ugyanakkor azt tükrözik, hogy a Jézus Társasága (nyugat-)magyarországi szolgálata a 17. századi Magyar Királyság kevés „sikertörténeteinek” egyike volt.